JORGE LUIS BORGES

İNGİLİZ EDEBİYATINA GİRİŞ

AFA
DENEME

Jorge Luis Borges 1899'da Arjantin'in başkenti Buenos Aires'de doğdu. Avrupa'da öğrenim gören Borges, şiirleri, denemeleri ve öyküleriyle günümüzün en saygın ve seçkin yazarları arasındaki yerini aldı. 1955-1973 yılları arasında Buenos Aires'deki Ulusal Kütüphane'nin müdürlüğünü üstlenen Borges, 1961'de Uluslararası Yayıncılar Ödülü'nü Samuel Beckett'le paylaştı, 1966'da «edebiyata olağanüstü katkısı» dolayısıyla Ingram Merrill Vakfı'nın Yıllık Edebiyat Ödülü'ne, 1970'de Columbia ve Oxford Üniversitelerinin Edebiyat Doktoru unvanına, 1971'de Kudüs Edebiyat Ödülü'ne, 1973'de Alfonso Reyes Ödülü'ne değer görüldü. Geçen yıl ölen Borges'in dilimize daha önce **Yolları Çatallanan Bahçe** (çeviren: Fatik Özgüven) ve **Ölüm ve Pusula** (çeviren: Tomris Uyar) adlı kitapları çevrildi.

AFA : Deneme : 4
AFA Yayınları : 34

Mayıs, 1987

Dizgi, baskı, cilt : Acar Matbaacılık Tesisleri Tel : 526 84 42
Kapak : Reyo Basımevi

AFA Yayıncılık A.Ş., Çatalçeşme Sok. 46/4 Cağaloğlu - İstanbul
Tel : 526 39 80

Jorge Luis Borges
ve
Maria Esther Vazquez

İNGİLİZ EDEBİYATINA GİRİŞ

Çeviren :
Celal Üster

AFA
YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

«Azılı» bir İngilizsever 7
Yazarın Önsözü 9
1 Anglosakson Dönemi 11
2 Ondördüncü Yüzyıl 17
3 Tiyatro 23
4 Onyedinci Yüzyıl 31
5 Onsekizinci Yüzyıl 37
6 Romantik Akım 43
7 Ondokuzuncu Yüzyıl : Düzyazı 50
8 Ondokuzuncu Yüzyıl : Şiir 60
9 Ondokuzuncu Yüzyıl : Sonu 68
10 Çağımız 76
Özet Kaynakça 87
Notlar 89
Çevirmenin Notu 91

«AZILI» BİR İNGİLİZSEVER

Andrew Lang'in, sonra Emile Legouis ve Louis Cazamian'ın İngiliz edebiyatı tarihine ilişkin o koca koca kitapları dururken, uçsuz bucaksız bir edebiyatı, böylesine küçük bir kitapta sunmaya kalkışmak, Jorge Luis Borges'den başka kimin aklına gelebilirdi ki! Borges'in, aileden gelme «azılı» bir İngilizsever olmasının, bunda epeyce bir payı var kuşkusuz.

Borges, Maria Esther Vazquez'in de katkısıyla kaleme aldığı *İngiliz Edebiyatına Giriş*'i, ilk ağızda Arjantin'li İngiliz Dili ve Edebiyatı öğrencileri için tasarlamış. Kitabı İspanyolcadan İngilizceye çeviren L. Clark Keating ve yayıncısı Robert O. Evans, *İngiliz Edebiyatına Giriş*'in Borges'in «kurmaca» yapıtlarındaki anlatımın tadını taşıdığını vurgulamaktan alamıyorlar kendilerini. Tıpkı İngilizceye daha önce çevrilen *Amerikan Edebiyatına Giriş*'de olduğu gibi. Nitekim, önümüzdeki aylarda *Amerikan Edebiyatına Giriş*'i de yayımlayarak, Borges'severlere, Borges'in Anglo-Amerikan edebiyatına yaklaşımını tümüyle sunma olanağı bulacağız.

Ne var ki, *İngiliz Edebiyatına Giriş*'in tek özelliği, Borges'in dev bir konuyu küçük bir kitapta sunması değil. Borges'in bir deneme tadı içeren kitabının, öncelikle geleneksel edebiyat tarihi kitaplarından ayrılan bir yanı söz konusu. Aslında, bu kitabı gerçekten çekici kılan, Borges'in İngiliz edebiyatına çok kendine özgü, öznel yaklaşımını yansıtması. Denilebilir ki, İngiliz edebiyatına kafasına göre takılmış Borges. Sözgelimi, hemen her edebiyat tarihi kitabının sayfalarca yer ayırdığı Shelley ve Walter Scott, Borges'in gözdeleri arasında

1
ANGLOSAKSON DÖNEMİ

Ortaçağda, Latince yazının kıyılarında boy atıp gelişmiş bütün bölgesel yazmlar arasında en eskilerinden biri İngiltere'deki yazındır. Başka bir deyişle, bu sözünü ettiğimiz yazın dışında, yedinci yüzyıl sonlarına ya da sekizinci yüzyıl başlarına yakıştırılabilecek pek az metin vardır.

O zamanlar Britanya Adaları bir Roma kolonisiydi; hem de uçsuz bucaksız imparatorluğun en korunaksız ve en kuzeydeki kolonisi. Adaların yerli halkı Kelt kökenliydi. Beşinci yüzyıl ortalarında Briton'lar artık Hıristiyanlığı benimsemişti ve kentlerde Latince konuşuluyordu. Ardından, Roma devlet yapısının parçalanması başgösterdi. Peder Bede'in düzenlediği süredizine bakılırsa, Roma askerleri adadan 449 yılında ayrıldılar. Beş aşağı beş yukarı İngiltere ile İskoçya arasındaki sınırı çizen Hadrianus Suru'nun kuzeyinden gelen Pikt'ler, yani Roma İmparatorluğu'nun boyunduruğuna girmemiş Kelt'ler, ülkeyi ele geçirdiler ve yakıp yıktılar. Adanın güney ve batı kıyıları, gemileriyle Danimarka'dan, bugünkü Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'un bulunduğu denizden alçak yöreden ve Ren Irmağı'nın ağzından denize açılan Cermen korsanların saldırı ve yağmaları karşısında korumasızdı. Briton'ların kralı ya da reisi Vortigern,

Cermen'lerin ülkeyi Kelt saldırılarına karşı savunabileceklerini düşündü; zamanın geleneğine uyarak, paralı askerlerin yardımına başvurdu. İlkin Jüt'lerin ülkesinden Hengist ve Horsa adlı reisler geldi. Onları daha başka Cermen'ler izledi; Angl'lar, Jüt'ler, Sakson'lar. Angl'lar ülkeye adlarını verdiler: England (Angl ülkesi).

Paralı askerler, Pikt'leri bozguna uğrattılarsa da kısa bir süre sonra korsanlarla el ele verdiler ve bir yüzyılı bulmayan bir süre içinde ülkeyi ele geçirdiler, küçük, bağımsız krallıklar kurdular. Boğazlanmaktan ya da köleleştirilmekten kurtulabilen Briton'lar, Batı Galya'nın kayalık korunaklı yörelerine sığındılar. Fransa'nın o günlerden bugünlere Bretanya adını taşıyan bu yöresinde hâlâ Briton'ların torunları oturur. Kiliseler yağmalandı, yakılıp yıkıldı. Cermenlerin kentlere yerleşmemiş olmaları ilginçtir. Kimbilir, ya kentler Cermen'lerin kafasına göre fazla karmaşıktı ya da kentlerin görünüşünden ürküyorlardı.

Ülkeyi ele geçirenlere Cermen derken, Tacitus'un birinci yüzyılda anlattığı ve bir siyasal birlik kurmaksızın ya da amaçlamaksızın ortak alışkıları, mitologyaları ve dilleri paylaşan bir budundan söz ediyoruz. Anglosakson'lar, Kuzey Denizi'nden ya da Baltık Denizi'nden geldiklerinden, batı Cermen dilleri, yani Eski Almanca ile çeşitli İskandinav lehçeleri arasında bir dil konuşuyorlardı. Almanca ve Norveççede olduğu gibi, Anglosakson dilinde ya da Eski İngilizcede de (bu ikisi aynı kapıya çıkar) dilbilgisel olarak üç cins vardı ve adlar ile sıfatlar çekimliydi. Bileşik sözcüklerin çok fazla oluşu, şiirlerini de etkilemişti.

Bütün yazınlarda koşuk düzyazıdan önce ortaya

çıkmıştır. Anglosakson şiiri hem uyaksızdı hem de belirli sayıda seslemlerden oluşmuyordu. Dizedeki vurgu genellikle aynı sesle başlayan üç sözcükteydi; ses yinelemesi dediğimiz bir uyumdu bu. Sözgelimi, «*wael* spere *windan* on tha *wikingas*»; yani «ölüm kargısını Vikinglere fırlat». Destansı izlekler her zaman aynı olduğu ve kullanılması gerekli sözcükler her zaman ses yinelemesi sağlayamadığı için ozanlar bileşik sözcüklere başvuruyorlardı. Zamanla, bu tür dolaylamaların eğretilemeli olabileceği anlaşıldı ve «deniz»den söz ederken *balina yolu* ya da *kuğu yolu;* «savaş»tan söz ederken *kargıların buluşması* ya da *öfke buluşması* denilir oldu.

Yazın tarihçileri, Anglosakson şiirini genellikle puta tapan ve Hıristiyan diye ikiye ayırırlar. Çok da yanlış sayılmaz bu ayırım. Kimi Anglosakson şiirlerinde Walkiri'lerden söz açılır; kimisinde ise Judith'in ya da havarilerin işlerinin şarkısı söylenir. Öte yandan, Hıristiyanlığa özgü izlekler taşıyan yapıtlarda bir de bakarsınız, epik izler, başka bir deyişle çoktanrıcılığa özgü öğeler çıkar karşınıza. Örneğin *Haç Düşü*'nde (The Dream of the Rood) Hazreti İsa, «genç savaşçı görünümünde her şeyi çekip çeviren Tanrı» dır. Bir başka yerde, İsrailoğulları Lut Gölü'nden geçerlerken bir de bakarsınız, Viking adını alıvermişler. Öyle görünüyor ki, farklı türden bir ayırım yaparsak, konuya daha bir açıklık gelecek. Dolayısıyla, ilk şiir öbeğinin, İngiltere'de yazılmış olmakla birlikte, ortak bir Cermen soyundan indiği söylenebilir. Ayrıca, Hıristiyan misyonerlerin, İskandinav yöreleri dışında her yerde eski mitologyanın bütün izlerini yok ettikleri de unutulmamalı. Adasal olduğunu söyleyebileceğimiz ikinci bir şiir öbeğine ise ağıt adı verilebilir. Bu ağıt-

larda İngiltere'ye özgü yurt özlemi, yalnızlık ve deniz tutkusu vardır.

İlk şiir kümesi, doğallıkla, en eskisidir. Örnek olarak, *Finnsburh*'dan kalma parçayı ve yaklaşık 3182 dizeden oluşan uçsuz bucaksız *Beowulf* destanını verebiliriz. *Finnsburh* parçasında, Frizyelilerin kralınca önce ağırlanıp hoş tutulan, sonra acımasızca saldırıya uğrayan altmış Danimarkalı savaşçının öyküsü anlatılır. Adı belirsiz ozan şöyle der: «Bir yiğitler savaşında daha yiğitçe çarpışan bir başka altmış yiğidi ne gördüm, ne de duydum.» *Beowulf* destanı, yeni varsayımlara bakılırsa, daha büyük bir tasarının ürünü olabilir. Büyük destana sokuşturulmuş bir iki Vergilius dizesi, destanın Northumbria'lı bir rahip olduğu sanılan yazarının bir Cermen *Aineis*'i yazmak gibi garip bir tasarısı olduğunu düşündürüyor insana. Bu varsayım, *Beowulf*'un günlük konuşmadan uzak tumturaklı sözlerine ve çapraşık sözdizimine açıklık getiriyor. Destanın hiç kuşkusuz geleneksel olan konusu çok yalın: Gaetas kabilesinin prensi Beowulf, İsveç'den Danimarka'ya gelir. Orada, bir bataklığın içlerinde yaşamakta olan Grendel adlı bir canavarı, sonra da canavarın anasını öldürür. Aradan elli yıl geçer, artık ülkesinin kralı olan kahramanımız, bir gömüye bekçilik eden bir ejderhayı öldürür, ama ejderhayla dövüşürken kendi de ölür. Beowulf'u gömerler. Oniki savaşçı, atlarıyla gömütünün çevresinde dolanır. Ölümüne yazıklanırlar, onuruna bir ağıt yakarlar ve kutsarlar adını. Belki de Cermen yazınının en eski şiirleri olan her iki destan da sekizinci yüzyıl başlarında düzülmüştü. Kişileri, görüldüğü gibi, İskandinavdır.

Finnsburh parçasının dolaysız, zaman zaman ko-

nuşmayı andıran tonu, onuncu yüzyıl sonlarında, Anglosakson halk savaşçılarının Norveç kralı Olaf'ın askerlerince bozguna uğratılışının anısını dile getiren *Maldon Savaşı* (Battle of Maldon) adlı epik baladda yeniden belirir. Olaf'ın gönderdiği bir elçi haraç ister; Sakson'ların şefi haracın ödeneceğini bildirir, ama altınla değil kılıçla. Balad, gerçekçi ayrıntılarla doludur: Avdan dönmekte olan bir çocuk düşmanlarla karşılaşır. Sevgili şahinini ormana uçurur ve düşmanlarla çarpışmaya girer. Böylesine sert ve katı bir şiirde *sevgili* sıfatıyla karşılaşmak, şaşırtır ve derinden etkiler bizi.

Dokuzuncu yüzyıla denk düştüğünü sandığımız ikinci şiir kümesi, Anglosakson ağıtları denilen şiirleri içerir. Bu şiirler, birinin ölümüne yakılan ağıtlar değil, kişisel acıların ya da geçmiş zamanların görkeminin türküleridir. *Yıkıntı* (The Ruin) adını taşıyanı, Bath kenti surlarının yıkılışı karşısında duyulan üzüncü dile getirir. İlk dizesi şöyledir: «O müthiş kale bedeni, yazgının yıktığı.» Bir başka ağıt, *Gezgin* (Wanderer), efendisi ölmüş bir adamın yolculuklarını anlatır: «Gönlü kırık, okyanusun buzlu yollarını aşmalı, sürgün yollarından geçmeli. Yazgı kaçınılmaz.» Gene bir başkası, *Gemici* (Seafarer), şu açıklamayla başlar: «Kendimle ilgili gerçek bir türkü söyleyebilirim, yolculuklarımı anlatabilirim.» Kuzey Denizi'ndeki fırtınaların sertliğini dile getirir: «Kuzeyden kar yağıyordu, yeryüzü buza kesmişti, tahılların en soğuğu, dolu boşanıyordu toprağa.» Yazar denizin korkunç olduğunu söyler, sonra onun çekiciliğinden söz eder. Gemiciden söz edilirken şöyle denilir şiirde: «Ne bir arpın ezgileri, ne parmağa takılan yüzük, ne bir kadının sevgisi... kim ki denizlere açılır, özlemden başka bir şey tanımayacaktır.» Onbir yüzyıl kadar sonra

Kipling, *Ölü Kadınların Arp Şarkısı* (Harp Song of the Dead Women) adlı yapıtında aynı izleği işleyecektir. *Deor'un Yakınması* (Deor's Complaint) adlı başka bir ağıtta ise, bir yığın talihsizlik sıralanırken, her dörtlük şu dizeyle sona erer: «İşte olup biten, bu da geçer.»

2
ONDÖRDÜNCÜ YÜZYIL

Eşit önemde iki tarihsel olay, İngiltere'nin değişmesine ve en sonunda da karmakarışık olmasına yol açtı. Sekizinci yüzyıldan başlayarak, Danimarkalılar ve Norveçliler İngiltere kıyılarına aralıksız saldırılar düzenlediler ve ülkenin kuzeyine ve ortalarına yerleştiler. Ve 1066 yılında, İskandinav soyundan inme, ama Fransız kültüründen gelme bir halk, Norman'lar, bütün ülkeyi ele geçirdiler. O günden sonra, rahipler Latince, Saray ise Fransızca konuşur oldu; dört ana lehçeye bölünmüş ve Dancadan epeyce ödünç sözcük almış olan Angloksakson diline gelince, o da aşağı sınıflara kadlı. İki yüzyıl boyunca yerli yazın diye bir şeye rastlanmadı, ama 1300 yılından sonra bir diriliş görüldü. O dönemde dil artık eskisi gibi değildi. Bugün de olduğu gibi, günlük konuşma dilindeki sözcükler genellikle Cermen kökenliydi. Kültürle ilgili sözcüklerse Latince ya da Fransızca. Sonra, tuhaf bir olay gerçekleşti. Anglosakson dili yok olmuştu, ama ezgisi hâlâ dillerdeydi. *Beowulf*'u çözüp okuyamayan insanlar, ses yinelemeli ölçüyle uzun şiirler yazdılar.

Bunların en ünlüsü, altı bini aşkın dizeden oluşan *Piers Plowman'a Görünen*'dir (The Vision Concerning Piers Plowman). Şiirin olay örgüsünü bütünüyle anlatmak olanaksız, çünkü bir çiçek dürbününün-

deki imgeler gibi iç içe geçmiş çeşitli öykülerden oluşuyor. Şiirin başında, «adam almayan açık bir alan» görülür. Alanın bir ucunda bir yeraltı zindanı vardır, burası cehennemdir; öbür ucundaysa bir kule, burası da cennettir. Piers Plowman, ötekilere, yeni bir tapınağa, Doğruluk tapınağına bir yolculuk yapmayı önerir. Giderek, arayan ile aradığı şey birbirine karışır. Şeytan'la dövüş, Ortaçağda düzenlenen yiğitlik yarışmaları biçiminde sunulur. Piers bir eşeğin sırtında alana geldiğinde, izleyicilerden biri sorar: «Yahudilerin öldürdüğü, at sırtında kargı sallayan İsa mı bu, yoksa Piers Plowman mı? Kim kızıla boyamış onu böyle?» Ansızın görüntü değişir, her biri ayrı kişiler olarak beliren Şeytanlar, İblis ve Beelzebub, İsa'nın kuşatmasına karşı cehennemi pusatlarıyla savunurlar. *Yitirilmiş Cennet*'teki İblis de aynı yola başvuracaktır. Şeytan, sonsuza dek ilençlenmiş ruhları salıvermeye yanaşmaz. Gizemli bir kadın, eğer İblis Havva'yı kandırmak üzere yılan kılığına girerse Tanrı'nın da erkek biçimine bürünebileceğini ileri sürer. Tanrı insan kılığına bürünüyorsa, bunu insanlığın günahlarını ve yoksulluğunu yakından öğrenmek amacıyla yaptığı da söylenir. Şiirin yazarlığı, Uzun Will takma adıyla metindeki kişilerden biri olarak da karşımıza çıkan William Langland'a yakıştırılmıştır.

Sir Gawayne ve Yeşil Şövalye'de (Sir Gawayne and the Grene Knight), her nasılsa, Sakson ölçüsü ile Kelt izleğinin birliğini görürüz. Öykü, Ortaçağdaki Kral Arthur ve Yuvarlak Masa Şövalyeleri'ne ilişkin destanlar çemberinin bir parçasıdır. Noel gecesinden bir gün önce, kocaman yeşil bir atın sırtına binmiş yeşil bir dev, kral ve şövalyelerinin karşısına dikilir. Elinde bir balta vardır. Onlardan boynunu vurmalarını ister. Ancak bir koşul öne sürer: Kellesini uçuran

adam, tam bir yıl bir gün sonra bilinmeyen ve uzak bir Yeşil Tapınak'da gelip onu arayacak ve orada bir kimlik sınavından geçecektir. Böyle bir koşulu hiçbiri göze alamaz. Tam Kral Arthur onurunu kurtarmak için baltaya uzanırken, genç Gawayne baltayı kapar ve devin kellesini uçurur. Dev eğilir, yerden kellesini alır; oradan uzaklaşırken bir yıl bir gün sonra Gawayne'i beklediğini yineler. Bir yıl geçer. Bu arada ozan mevsimleri, karı, filiz süren kökleri anlatır. Gawayne'in yolu uzun ve tehlikelidir; delikanlı dere tepe düz gider; kırları, dağları ardında bırakır. Yaşlı bir şövalye ile Kraliçe Guinevere'den daha güzel bir kadın olan karısı, genç Gawayne'i ağırlarlar, ona konukseverlik gösterirler. Şövalye üç kez ava çıkar; kadın üç kez baştan çıkarmaya çalışır Gawayne'i, ama delikanlı karşı koyar. Gene de, kadının verdiği altın işlemeli yeşil kemeri alır. Noel günü tapınağa varır. Gawayne'in tepesine bir kılıç iner, *ama koca demir kılıç yalnızca* bir iz bırakır delikanlının boynunda. Gawayne'in namuslu davranışından ötürü bir ödüldür bu; boynunda kalan belli belirsiz iz ise, yeşil kemeri kabul edişinin cezası. Yazarı bilinmeyen şiir ses yinelemeli iki bini aşkın dizeden oluşur ve şövalyelik ülküleri ile grotesk ve fantastik bir imgelemi bağrında birleştirir.

Şimdi de gelelim, birçoklarınca İngiliz şiirinin babası sayılan Geoffrey Chaucer'a (1340-1400). Gerçi ondan önce Sakson döneminin ozanları vardır ama, Chaucer'ın İngiliz şiirinin babası sayılması kesinlikle bir abartma değildir. Sakson döneminin ozanları ve kullandıkları dil bugün unutulmuştur artık, oysa Chaucer'ın o eşsiz dizelerinin bugün bile temelde Milton ya da Yeats'in dizelerinden bir farkı yoktur. Shakespeare okudu onun dizelerini. Wordsworth, o dize-

leri modern İngilizceye çevirdi. Chaucer uşaklık, askerlik, kral nedimliği, parlamento üyeliği, bugünkü deyimiyle gizli servis ajanlığı, Kuzeybatı Avrupa'da ve İtalya'da diplomatlık ve son olarak da gümrük müfettişliği yaptı. Fransızca, Latince ve bir parça da İtalyanca biliyordu. Yapıtları arasında, oğullarından birine adadığı, usturlab üstüne bir inceleme ve Boethius'un *Felsefenin Avuntusu* adlı yapıtı üstüne bir yorum vardır. Bir Fransız meslektaşı ondan büyük çevirmen diye söz eder. Ortaçağda çeviri bir sözlüğün (o dönemde hiç sözlük yoktu) yardımıyla gerçekleştirilen dilsel bir çalışma değildi, estetik bir yeniden yaratımdı. Yalnızca şu örnek bile Chaucer'ın ne kadar büyük bir ozan olduğunu göstermeye yeter: Hippokrates, «Ars longa, vita brevis,» demişti; yani «sanat uzun, yaşam kısa». Chaucer bu deyişi şöyle çevirdi: «Yaşam öğrenilemeyecek kadar kısa, sanat öğrenilemeyecek kadar uzun.» Böylece Chaucer, o kuru Latin gözlemini karamsar ve hüzünlü bir ölçünmeye dönüştürüvermişti.

Gülün Kitabı'ndan (Roman de la Rose)[1], etkilenen Chaucer, alegoriler yazmaya başladı; Lancaster Düşesi'nin ölümüne bir ağıt olarak düşündüğü ve ilk yapıtlarından biri olan *Düşesin Kitabı*'nın (The Book of the Duchesse), ozanın kendisiyle ilgili gülünç değinmeleri içermesi, tam Chaucer'lık bir olaydır. *Aptallar Meclisi* (Parlement of Foules) de aynı dönemin yapıtlarındandır.

Chaucer'ın en ünlü olmamakla birlikte en sağlam kitabı, ağır akışlı anlatısal şiiri *Troilus ile Criseyde*'dir. Gerçi olay örgüsü ve dizelerin üçte biri Boccacio'dan alınmıştır, ama Chaucer kişileri değiştirmiş, sözgelimi gerçekte genç bir çapkın olan Pandarus'u yeğeni Criseyde'yi Prens Troilus'un gizli aşk serüvenlerine tes-

lim eden orta yaşlı bir adam yapmıştır; bu arada uzun uzun ahlak söylevleri çekmekten de alamaz kendini. Kuşatma altındaki Troya'da geçen bu trajik öykünün, Avrupa yazınının ilk ruhbilimsel romanı olduğu söylenir. Yapıtın beşinci bölümünden, hem tutkulu, hem tumturaklı birkaç dizeye bakalım. Troilus, terk ettiği Criseyde'nin evinin önünden atıyla geçerken şöyle der :

«Ey ıssız saray,
Ey bir zamanların en güzel evi,
Ey yalnız ve hüzünlü saray,
Ey kulesi ışıl ışıl yanan,
Ey bir zamanlar gündüz, şimdi gece olan,
O alıp başını gitti ya buradan,
Ne çıkar sen yıkılsan, ben ölsem!

...

Yollara düşerken şimdi
Uzanıp soğuk kapılarını öpeyim;
Ermişini yitirmiş tapınak, hoşçakal!»

Chauser birçok şiire başladı. Bitirdiği tek şiir, sekiz bin dizeden daha uzun olan *Troilus ile Criseyde* idi.

1387 yılında Chaucer'ın bir yığın yayımlanmamış elyazması birikmiş bulunuyordu. Bunları bir kitapta bir araya getirmeye karar verdi; işte ünlü *Canterbury Masalları* (Canterbury Tales) böyle doğdu. Benzer derlemelerde, örneğin *Binbir Gece Masalları*'nda, anlatılan öykülerin onları anlatan kişiyle hiçbir ilgisi yoktur. Oysa *Canterbury Masalları*'nda, öyküler anlatanların kişiliklerini ele verir. Ortaçağdaki çeşitli toplumsal sınıfları temsil eden otuz kadar hacı, Londra'dan Beckett'ın[2] gömütüne, doğru yola çıkar. Chau-

cer da aralarındadır; kendisinin yarattığı kişiler olan yoldaşları ona kabalık ederler. Topluluğa kılavuzluk yapan bir hancı, yolculuğun sıkıntısını gidermek amacıyla herkesin birer öykü anlatmasını önerir; en güzel öyküyü anlatan, bir öğle yemeği kazanacaktır. Chaucer, üstünde onüç yıl çalıştıktan sonra tamamlamadan bıraktı bu engin yapıtı. Kitapta gündeş İngiliz öyküleri, Flaman öyküleri, klasik masallar, vb. yer alır. *Binbir Gece Masalları*'nda da karşımıza çıkan bir öykü de vardır *Canterbury Masalları*'nda.

Chaucer, İngiliz şiirine, Fransa'da ve İtalya'da öğrendiği ölçülü ve uyaklı koşuğu getirir. Bir yerde, kendisine hiç kuşkusuz kaba ve köhne gelen ses yinelemesine dayalı koşukla alay eder. Yazgı ve özgür istem sorununa çok kafa yormuştu.

Chesterton, onunla ilgili çok güzel bir kitap yazmıştır.

3
TİYATRO

Hıristiyan çağının başında Kilise, doğal olarak puta tapanların kültürüyle bağıntılı sanatı ilençledi. Bu nedenle, Ortaçağda tiyatronun kilise törenlerinin bağrından yeniden doğmasına şaşmamak gerekir. Kilisede ekmek ve şarabın kutsandığı tören, Isa'nın son aylarında çektiği acıları ve çarmıha gerilişini temsil eder; dramatik epizodlarda bol bol kutsal sözlere rastlanır; ve din adamları, inananların düşünsel ve ahlaksal eğitimi amacıyla bunlardan bazılarını sahnelemişlerdir. Bunlar kiliseden kilise bahçesine çıkmışlar ve Latinceden konuşma dillerine dönüşmüşlerdir. Fransa'da ve İspanya'da yalvaç oyunları adını alan mucize oyunları böyle doğmuştur. İngiltere'de loncalar, Kutsal Kitap'ı baştan sona oyunlaştırdılar ve Adem ile Havva'nın işlediği günahtan Kıyamet'e kadar evrenin bütün tarihini betimlemeye çalıştılar. Günlerce süren bu dramatik gösteriler genellikle mayıs ayında gerçekleştiriliyordu. Denizciler Nuh'un Gemisi'ne bindiriliyor, çobanlar koyun getiriyor, aşçılar Son Yemeği hazırlıyorlardı. Tiyatro sanatı mucize oyunlarından töre oyunlarına, yani kahramanları kötülüklerden ve erdemlerden oluşan alegorik nitelikte oyunlara yöneldi. Bunların en ünlüsü *Herhangi Biri*'dir (Everyman).

Dinsel tiyatronun yerini dindışı tiyatroya bırakmakta olduğu dönemin ilk parlak adı Christopher Marlowe'dur (1564-1593). Canterbury'li bir kunduracının oğlu olan Marlowe, tiyatro topluluklarının oyunları sahnelettikleri profesyonellerle boy ölçüşen *Üniversiteli Nüktedanlar* grubundandı. Marlowe'un, tarihçi ve gezgin Sir Walter Raleigh'nin evinde düzenlenen ünlü Gece Okulu'na gittiği söylenir. Bir tanrıtanımaz ve dinsizdi Marlowe. Casusluk da yaptı ve yirmidokuzunda bir meyhanede bıçaklanarak öldürüldü. Amerikalı bir eleştirmen, Shakespeare'in yapıtlarını bile ona yakıştırmıştır. Ben Jonson'ın «yüce dize» adını verdiği şeyi o bulmuştu. Bütün tragedyalarında, kaçınılmaz olarak, tek bir kahraman vardır, ahlak kurallarına meydan okuyan bir adamdır bu kahraman: Timurlenk, dünyayı ele geçirmeye; Yahudi Barabbas altınları ele geçirmeye *(Malta Yahudisi*'nde); Faust da tüm Bilgi'yi ele geçirmeye çalışır. Bütün bunlar, uzayın sonsuzluğunu açıklayan Kopernik ile Gece Okulu'na gelen ve yakılarak öldürülen Giordano Bruno'nun[3] başlattıkları çağa denk düşüyordu.

Eliot, Marlowe'da abartmanın her an karikatürün sınırında dolaştığını, ama hiçbir zaman karikatüre dönüşmediğini gözlemler. Aynı gözlem, Gongora ve Hugo için de geçerli sayılabilir. Kendi adını taşıyan tragedyada, Timurlenk, tutsakları olan dört kralın çektiği bir arabada görünür; sövgüler yağdırıp kırbaçlar onları. Bir başka sahnede, Osmanlı sultanını demirden bir kafese atar. Gene bir sahnede, kutsal kitap Kuran'ı ateşe atar; burada Kuran, Marlowe'un izleyicilerinin gözünde Kutsal Kitap'ı simgelemiş olsa gerektir. Dünyayı ele geçirmenin yanı sıra, Timurlenk'in yüreğinde tek bir tutku hüküm sürer, o da Zenocrate'e olan aşkıdır. Zenocrate öldüğünde, Timur-

lenk ilk kez kendisinin de ölümlü olduğunu anlar. Çılgına dönmüştür; askerlerine pusatlarını göğe doğrultmalarını ve tanrıların öldürülüşünü simgelemek amacıyla gök kubbeyi kara bayraklarla donatmalarını buyurur. Marlowe'un Timurlenk'e söylettiği, ama Timurlenk'den çok Faust'a yakışan şu sözler, Rönesans'a özgüdür: «Doğa, dünyanın olağanüstü yapısını anlayalım diye yarattı ruhlarımızı.»

Doktor Faustus'u (The Tragical History of Dr. Faustus) Goethe övmüştü. Yapıtın kahramanı, Mephistopheles'e Helena'nın hayaletini getirtir. Şöyle bağırır coşkuyla: «Demek, bu yüz uğruna denizlere açıldı bin gemi, İlium'un surları bu yüz uğruna yakılıp yıkıldı. Güzel Helena, bir öpüşünle ölümsüz kıl beni!» Goethe'nin Faust'unun tersine, Marlowe'un Faustus'u kurtulmaz sonunda. Son gününde güneşin batmakta olduğunu gördüğünde şöyle haykırır: «Bakın, İsa'nın kanı sel gibi akıyor gökyüzünde. Tek bir damlası kurtarırdı ruhumu, yarım damlası bile.» Toprağın kendisini saklamasını diler; okyanusta bir damla, bir toz parçacığı olmak ister. Saat onikiyi vurur, şeytanlar Faustus'u alır götürürler. «Kesildi sonuna kadar büyüyebilecek bir ağaç dalı, yandı bu bilgili adamda kimileyin göğeren Apollon'un defne dalı.»

Marlowe, arkadaşı olan Shakespeare'in gelişinin muştucusudur. Uyaksız koşuğa o güne dek görülmemiş bir parlaklık ve esneklik getirmiştir.

William Shakespeare'in (1564-1616) yazgısı, ona çağının dışından bakanlarca gizemli diye değerlendirilmiştir. Oysa gerçekte gizem mizem yoktur Shakespeare'in yaşamında. Shakespeare, kendi çağında, bizim çağımızdaki gibi neredeyse tapınılan bir yazar değildi. Nedeni de çok basitti; bir tiyatro yazarıydı Shakespeare ve o günlerde tiyatro, yazın dünyasının

ikincil dallarından biriydi. Shakespeare bir oyuncu, bir yazar ve bir emprezaryoydu. Ben Jonson'ın toplantılarına katılırdı; nitekim Ben Jonson yıllar sonra onun «az Latincesiyle daha da az Yunanca»sından küçümseyerek söz edecekti. Onunla çalışan oyunculara bakılırsa, Shakespeare olağanüstü bir kolaylıkla yazıyordu ve tek bir satırı karalamıyordu. İyi bir yazın adamı olarak Ben Jonson, «keşke bin satırı karalasaydı,» demekten alamamıştı kendini. Shakespeare, ölümünden dört beş yıl önce köyüne, Stratford-on-Avon'a çekildi, orada artık erince erdiğini gösteren bir ev aldı kendine ve davalara, borç işlerine verdi kendini. Ün ilgilendirmiyordu onu; yapıtlarının ilk toplu basımı ölümünden sonra yapıldı.

O zamanlar, Londra'nın dış mahallelerinde (çoğu Thames'in karşı yakasında) yer alan tiyatroların üstü açıktı. Halktan izleyiciler bir orta avluda ayakta duruyorlardı. Çepeçevre, daha pahalı olan galeriler yer alıyordu. Sahnede dekor ya da perde yoktu. Saraylılar, iskemlelerini taşıyan uşaklarıyla birlikte gelirler, sahnenin yanlarına otururlardı; oyuncular sahneye çıkmak için onların arasından geçmek zorundaydılar. Günümüzde bir oyunda önceden başlamış bir konuşma perde kalktıktan sonra da sürebilir. Shakespeare'in zamanında, oyuncuların önce sahneye çıkmaları gerekiyordu. Gene aynı nedenle, yani perde olmadığı için, genellikle son perdede sayıları artan ölüleri sahnenin dışına taşımak zorundaydılar. İşte, Hamlet'in görkemli bir askeri törenle gömülmesinin nedeni budur. Dört komutan Hamlet'i gömütüne taşırken, Fortinbras şöyle der:

Ordu çalgıları ve top sesleriyle
Şanına layık olsun töreni.

Bereket, dekor olmadığından, Shakespeare oyunlarındaki sahneleri betimleyen sözcükler kullanmıştır. Kimi durumlarda ruhbilimsel nedenlerle böyle yaptığı da olmuştur. Kral Duncan, kendisini bir gece öldürecekleri Macbeth'in şatosunu gördüğünde kuleye bakar ve uçuşan kırlangıçları görür; yazgısından habersiz, açıklı bir iyimserlikle: «Yaz misafiri kırlangıç, o tapmaklar kuşu/Nazlı yuvasını kurduğuna göre buraya/Göklerin soluğunda cennet kokuları olmalı« der.[4] Oysa kralı öldüreceğini bilen Lady Macbeth, haberci Duncan'm geldiğini bildirdiğinde, «Karganın da sesi onun için kısıldı demek,» der. «Ne zaman gidecek?» diye sorar Macbeth'e. Macbeth, «Yarın gitmek niyeti,» deyince, «Hayır; güneş hiçbir zaman/Öyle bir yarın görmeyecek» diye yanıtlar Lady Macbeth.

Goethe, bütün şiirin durum ve koşullarla bağıntılı olduğu kanısındaydı; Shakespeare'in de, tüm yazının en coşkun yaratılarından biri olan Macbeth'in tragedyasını yazmasında, konunun İskoçlarla ilgili bir konu olması ve o sıralar İskoçya kralı I. James'in İngiltere tahtında oturuyor olması önemli bir rol oynamıştır belki de. *Macbeth*'deki üç cadıya ya da Yazgılara gelince, Kral I. James'in büyücülük üstüne bir inceleme kaleme aldığını ve büyüye inandığını anımsamakta yarar var.

Hamlet, Macbeth'den daha karmaşık ve daha ağırdır. *Hamlet*'in özgün konusu, Danimarkalı tarihçi Saxo Gramaticus'un kitaplarında; ama Shakespeare okumuş değil tarihçinin yazdıklarını, belki dinlemiş. Kahramanın kişiliği, sayısız tartışmanın konusu olmuştur. Coleridge'e bakılırsa, Hamlet'de düşgücü ve akıl, istençten üstündür. Oyunda, bir anlamda, tek bir ikincil kişi yoktur. Hamlet'in kafatasını ellerine alarak söylediği birkaç sözle ölümsüzleştirdiği Yo-

rick'i nasıl unutabiliriz? Tragedyanın iki kadın kahramanı da aynı ölçüde unutulmazdır: Hamlet'i anlayan ve onun tarafından terk edilmiş olarak ölen Ophelia ve Hamlet'in annesi, katı, acılar çekmiş, kösnül Gertrude. *Hamlet*'de bir de büyüleyici bir buluş, oyun içinde bir oyun vardır; Schopenhauer'in göklere çıkardığı bir buluş Cervantes'in de hoşuna giderdi sanırız. Her iki tragedyada da, *Macbeth*'de de, *Hamlet*'de de ana izlek bir suçtur; birincisine yol açan hırstır, ikincisine yol açansa hırs, öçalma ve hakkın yerini bulması gereksinimi.

Shakespeare'in ilk romantik tragedyası *Romeo ile Juliet,* az önce sözünü ettiğimiz iki yapıttan epeyce farklıdır. *Romeo ile Juliet*'in izleği, iki sevgilinin talihsiz sonları olmaktan çok, aşkın yüceliğidir. Shakespeare'in bütün yapıtlarında olduğu gibi bu yapıtta da ilginç ruhbilimsel sezgiler vardır. Romeo'nun Rosaline'i bulmak amacıyla bir maskeli baloya giderken Juliet'i görüp ona vurulması, övgü ve hayranlıkla karşılanır hep. Çünkü o sırada ruhu aşka hazırdır Romeo'nun. Marlowe'da da olduğu gibi, sık sık rastlanılan abartmaları her zaman doğrulayan bir tutku söz konusudur. Romeo, Juliet'i görünce bağırır: «Parıldamayı öğretiyor bütün meşalelere!» Daha önce sözünü ettiğimiz Yorick'in durumunda olduğu gibi, birkaç sözcükle gözler önüne serilen iki kişiyle tanışırız. Oyunun konusu, kahramanın zehir elde etmesini gerektirdiğinde, eczacı ona zehir satmaya yanaşmaz. Romeo, ona altın vermeyi önerdiğinde, «Arzum değil, yoksulluğum boyun eğiyor buna,» der eczacı. Romeo'nun yanıtı şu olur: «Ben de arzuna değil, yoksulluğuna veriyorum paranı.»

Yatak odasındaki ayrılık sahnesinde, atmosfer bir ruhbilimsel öğe olarak girer araya. Romeo da, Ju-

liet de ayrılığı geciktirmek istemektedir; Juliet, sevgilisini, sabahı haberleyen horozun değil bülbülün öttüğüne inandırmak ister; ölümle burun buruna olan Romeo da şafağın ayın kurşunsu bir yansıması olduğuna inanmaya hazırdır.

Shakespeare'in romantik nitelikteki bir başka oyunu da *Othello*'dur. *Othello*'da işlenilen izlekler aşk, kıskançlık, katkısız kötülük ve çağımızda kullanılan deyimiyle aşağılık duygusudur. Othello'dan nefret eden Iago, rütbesi kendisinden yüksek olan Cassio'dan da nefret eder. Othello, Desdemona'nın yanında aşağılık duygusuna kapılır, çünkü ondan çok yaşlıdır; sonra, Desdemona'nın bir Venedikli olmasına karşılık, Othello bir Magriplidir. Desdemona yazgısına boyun eğer ve ölümüne yol açacak suçu üstüne almaya çalıştıktan sonra Othello tarafından öldürülür. Aşk ve efendisine bağlılıktır onun nitelikleri. Iago'nun oynadığı oyun ortaya çıkınca, Othello Desdemona'nm erdemlerinin farkına varır ve kendini hançerler; ama vicdan azabından değil, Desdemona'sız yaşayamayacağını anladığı için yapar bunu.

Bu kısa kitabın dayattığı sınırlar, *Antonius ve Kleopatra* (Antony and Cleopatra), *Jül Sezar* (Julius Caesar), *Venedik Taciri* (The Merchant of Venice) ve *Kral Lear* (King Lear) gibi önemli yapıtlardan söz etmemize olanak tanımıyor. Ne var ki, Don Kişot gibi gülünç ama sevimli bir şövalye olan Falstaff'a değinmeden geçemeyeceğiz. Falstaff'ın Don Kişot'dan farkı, gülmece duyarlığına, onyedinci yüzyıl yazınında pek rastlanmayan bu niteliğe sahip olmasıdır.

Shakespeare, yüzkırk kadar da sone bıraktı ardında. Bu soneler, hiç kuşkusuz, özyaşam öyküsel bir nitelik taşır ve bugüne dek kimsenin bütünüyle aydınlığa kavuşturamadığı bir aşk öyküsünden söz eder.

Swinburne, «ölümsüz ve tehlikeli belgeler,» diye niteler bu soneleri. Sonelerden birinde yeniplatoncu «dünya ruhu» öğretisine, kimilerinde de evrenin tarihinin çevrimsel olarak yinelendiği yolundaki Pitagorasçı öğretiye değinilir.

Shakespeare'in yazdığı son oyun *Fırtına*'ydı (The Tempest). Ariel ve karşıtı Caliban olağanüstü buluşlardır. Büyü kitabını ortadan kaldırıp büyü sanatından vazgeçen Prospero'nun, Shakespeare'in kendi yaratıcı çalışmalarına veda edişini simgelediği de söylenebilir.

4
ONYEDİNCİ YÜZYIL

Yazınsal olayları açısından tarihsel olaylarından hiç de daha az zengin olmayan bu yüzyıldan, birbirlerinden çok farklı üç yazar seçiyoruz: Donne, Browne ve Milton. Ama daha önce, dünya yazınında ilk bilimsel anlatı örneği olan *Yeni Atlantis'e* (The New Atlantis) ilişkin bir iki söz söylemeden edemeyeceğiz. Düşünür Francis Bacon (1561-1626) yazdı *Yeni Atlantis*'i. Bu kitapta, Peru yakınlarındaki düşsel bir adaya giden gezginler anlatılır. Ada, yağmurların, karların ve yankıların üretildiği, müziğin mekanik yollardan sağlandığı, tören ve savaş resimlerinin yapay bir biçimde perdede gösterildiği laboratuvarlarla doludur. Havada ya da su altında giden gemilerin yapıldığı tersaneler vardır. Salt hoş kokularıyla cana can katan elmalar vardır. Değişik türlerden üretilmiş hayvanların ve bitkilerin dolup taştığı melezleme bahçeleri vardır.

John Donne'un (1573-1631) ünü zaman zaman uzun süreler gölgede kaldı. Ölümüyle birlikte unutulan Donne, 1798'in romantik yazarlarınca yeniden ortaya çıkarıldı. Bugün İngiltere'nin en büyük ozanlarından biri sayılıyor. İspanya'nın Cadiz kentinin, Essex Kontu'nun korsanlarınca yağmalanışı sırasında John Donne da onlarla birlikteydi; belki yağmaya da ka-

tılmıştır. Üç yıl boyunca İspanya ve İtalya'da dolaştı. Katolik bir aileden gelen Donne, sonradan Anglikanlığı benimsedi; öldüğünde, Saint Paul Katedrali'nin baş rahibiydi. Herkesin, Shakespeare'in bile İtalyan inceliğini benimsediği bir dönemde, Donne, farkında olmadan, Sakson atalarının kabalığına yöneldi. Bir iki dizesinde «kulağı okşamak amacıyla Seiren'ler gibi söylemediğini» vurgular, çünkü sert ve katıdır. Denize adanmış bir şiirinde gelgiti anlatır, ama dönemine ters düşen bir tutumla, Neptunus'dan söz etmeye hiç yanaşmaz. İlk şiirleri erotik, son şiirleriyse gizemseldir. Ama bütün şiirlerinde baroktur Donne. Sözgelimi, ilk şiirlerinden birinde, evli bir kadının başka bir erkekle ilişkisini dile getirir ve aldatılan kocayla alttan alta alay eder. Son şiirlerinden birindeyse, kendini putlarla dolu bir kente benzetir ve bu kenti ele geçirmesi için Tanrı'ya yakarır: «Sen tutsak etmedikçe beni kendine, özgür olmayacağım hiçbir zaman; Sen el koymadıkça bana, eldeğmemiş olmayacağım.» Dinsel öğütlerinden birinde şöyle der: «Ben kendim, kaçıp kurtulmam gereken bir Babil'im.» Bir başkasında, suskun bir gömütü, bizi çekip alan ve yok eden bir yeldeğirmenine benzetir. Denemelerinden biri, ***Biathanatos,*** intihar üstüne bir savunmadır. Bu denemesinde, haklı görülebilecek cinayetler olduğu gibi haklı görülebilecek intiharlar da olabileceğini öne sürer ve şehitleri örnek gösterir. Kutsal Kitap dışında öteki bütün kitaplardan üstün bir kitap yazmayı tasarlamıştı. ***Ruhun Göçünün İkinci Yıldönümü*** (The Second Anniversary; Of the Progress of the Soul) adlı bu kitap bir türlü tamamlanmadı, ama gene de eşsiz dizelere rastlanır. Bu kitap, Pitagorasçılığın ruhların göçü öğretisine dayanır; bir ruh, bitkilerin, hayvanların, insanların içinde yaşadığı bir-

çok yaşamı açıklar bize. İlk başta, Havva'nın günah işlemesine yol açan elmanın içinde yaşamıştır; sonra bir maymunun, daha sonra da birinin zehir hazırlamak için öldürdüğü bir örümceğin bedenine girmiştir. Bu ruh, evrenin tarihini kucaklayacak, «Kaldelilerin altında, Perslerin gümüşte, Yunanlıların tunçta ve Romalıların demirde» ne bulduklarını anlatacak ve özgür akışı içinde her gün «Tajo, Po, Seine, Thames ve Tuna» ırmaklarını gören güneşten daha çok şey düşleyecekti .

Sir Thomas Browne (1605-1682), İngiliz yazınının en iyi düzyazı yazarı olarak değerlendirilmiştir. Avrupa'nın üç üniversitesinde tıp okudu. Hiçbir yerde yabancılık çekmediğini belirtmek için, hangi enlemde bulunursa bulunsun kendini İngiltere'de saydığını söyledi. Yobazlığın ve iç savaşın hüküm sürdüğü bi dönemde, olağandışı bir tipin, hoşgörülü insanın temsilcisi oldu. İbranice, Yunanca, Latince, Fransızca, İtalyanca ve İspanyolca biliyordu ve Anglosakson dilini inceleyen ilk yazın adamlarından biriydi. İlk kitabının adı *Religio Medici,* dönemine göre bir aykırılık içermekteydi, çünkü o zamanlar hekimlere tanrıtanımaz gözüyle bakılmaktaydı. Neredeyse konuşma biçemiyle yazılmış olan kitap, Montaigne'i çağ ıştıran bir kişilik serer önümüze. En büyük yapıtı *Hydriotaphia, Urne-Buriall*'ın konusu, müzik üstüne derin ve uzun incelemeler için bir vesileden başka bir şey değildir; üstelik, bu incelemelerde doğrudan söyledikleri de dolaylı söylediklerinden çok daha önemsizdir. Yapıtlarında bol bol Latince sözler kullanmış, yeni sözcükler uydurmuştur. Beşinci bölümün sonlarına doğru şöyle der :

Özel yaşamlarında suçsuz kalanlar; bu dün-

yada insanlara öbür dünyada yüz yüze geldikleri zaman korkmayacakları biçimde davrananlar; öldüklerinde, ölüler arasında karışıklık yaratmayan ve Tevrat'*ın şiirsel iğnelemelerine hedef olmayanlar mutludurlar.*

Daha önce şöyle yazmıştı: «Ama insan soylu bir hayvandır; yortularda eşsiz, gömütlerde benzersizdir; doğumları da, ölümleri de aynı görkemlilikle törenleştirir, doğasının alçaklığı gereği yiğitlik törenlerini de unutmaz.»

John Milton (1608-1674), daha önce sözünü ettiğimiz iki yazardan daha ünlü olmakla birlikte daha üstün değildir. Milton bir ozan, tanrıbilimci, polemikçi ve oyun yazarıydı. Ateşli bir Cumhuriyetçi olan Milton, Cromwell'in Latince yazmanıydı. Latince yazmanı, dışişleri bakanı gibi bir şeydi; çünkü o sıralar diplomasi dili Latinceydi. Resmi görevlerini kararlılıkla yerine getirirken, en sonunda yenik düşeceği körlüğün korkusunu duymuyordu daha. İki kez evlenen Milton, boşanmadan ve çokeşlilikten yanaydı. İtalya'da Galileo'yla tanıştı; Galileo'nun teleskobundan görünen ay imgesi, çok sonraları, Milton'ın *Yitirilmiş Cennet*'de (Paradise Lost) betimleyeceği şeytanın kalkanında yeniden belirecekti. Latince ve İtalyanca şiirler yazıyordu; ilk yapıtlarından biri, Mezmurlar'ın doğrudan bir çevirisiydi. I. Charles'ın kellesinin uçurulmasını onayladı. II. Charles tahta çıktığında kendisine kral katillerinin bir listesi sunuldu, ama II. Charles idam hükümlerini imzalamaya yetkili olmadığını bildirerek listeyi bir yana itti.

John Milton, daha tek bir dize yazmamışken, ozanlığa yazgılı kılındığını biliyordu. Geride öyle bir

kitap bırakmak istiyordu ki, «dünyanın gönlü ölüp gitmesine razı olmasın». Destansı işlerin şiirini yazabilmesi için destansı bir ruha sahip olması gerektiğini düşünüyordu. Bu nedenle, bir şiir rahibi gibi, kösnül bir yaradılışta olmasına karşın evlendiği güne kadar bakir kaldı. Onyedinci yüzyılda Homeros'un üstünlüğü tartışmasızdı. Homeros'un üstünlüğüne inanarak (belki de doğru bir inançtı bu) Homeros şiirinin ya da epik şiirin bütün ötekilerden büyük olduğuna karar verdi. Bu yüzden, büyük bir destan yazmaya hazırladı kendini Milton. Dünyanın en ünlü yapıtlarını özgün dillerinden okudu ve sonunda İbrani yazınının Yunan yazınından, Yunan yazınının da Latin yazınından üstün olduğu sonucuna vardı. Aynı biçimde, uyağın yenilerin kötü bir buluşu olduğunu, eskilerin uyak nedir bilmediklerini ya da uyaktan nefret ettiklerini düşünüyordu. Kral Arthur ve Yuvarlak Masa Şövalyeleri'yle ilgili destanlar büyülüyordu Milton'ı; ama idamını Milton'ın onayladığı I. Charles, Banquo'nun soyundan geldiğine inanıyordu ve geleneğe göre Banquo da Kral Arthur soyundandı. Hiç kuşkusuz böyle bir izlek bir Cumhuriyetçi için uygun düşmezdi. Sonra bir neden daha vardı: Kral Arthur bir Keltti, oysa onyedinci yüzyılda İngilizler, özellikle de Cumhuriyetçi İngilizler Cermen soyundan indiklerini anımsamaya başlamışlardı. Peki, hangi izleği seçmeliydi öyleyse? Torquato Tasso gibi Milton'a göre de *İlyada*'nın tek bir kusuru vardı. Troya'nın kuşatılması ve düşmesi, bütün insanları ilgilendiren bir konu değildi. Tevrat ise daha verimli bir konu sunuyordu Milton'a: Yaratılış, meleklerin savaşı ve Adem'in işlediği günah. Milton, 1667'de *Yitirilmiş Cennet*'i yayımladığında, artık kördü.

Milton'ın *Yitirilmiş Cennet*'inin yüce ve görkem-

li bir havası vardır gerçi, ama okur çok geçmeden şiirin fazla mekanik olduğunu duyumsar, çünkü tutku ve coşkudan kaynaklanan hiçbir şey yoktur bu şiirde.

İngiliz eleştirmenlerin en dediğim dedik olanı, Samuel Johnson, *Yitirilmiş Cennet*'in okurun önce büyülendiği, sonra elinden bıraktığı ve bir daha da okumadığı kitaplardan biri olduğunu yazmıştır onsekizinci yüzyılda. «Hiç kimse bu şiirin olduğundan daha uzun olmasını istememiştir. Okunması, bir zevk olmaktan çok bir görevdir. Milton'ı öğrenip bilgilenmek için okumaya koyuluruz, çok geçmeden bitkin düşüp sıkılırız ve kendimize bir eğlence aramaya başlarız; efendimizi terk edip bir dost ararız kendimize.» Tanrı'ya savaş açan Şeytan, birçoklarınca bu şiirin adsız, ama gerçek kahramanı olarak nitelenmiştir.

1671'de yayımlanan *Samson Agonistes,* belki de Milton'ın başyapıtıdır. Klasik tarzda bir tragedya olan *Samson Agonistes*'de, kanlı olaylar sahne dışında gerçekleşirken koro bu olayları yorumlar. Eşsiz dizeler vardır bu yapıtta. Karısının ihanetine uğramış, düşmanlarınca kuşatılmış ve kör olmuş Samson, Milton'm aynadaki yansısıdır.

Uzun bir zaman tipik bir Püriten olarak görüldü Milton. Ölümünden sonra bulunan tanrıbilimsel elyazması *De Doctrina Christiana*'da ise, Roma'ya olduğu kadar Calvin'e de uzak bir Heretik ve kamutanrıcılığın sınırlarında gezinen bir sistemin bulucusu çıkar karşımıza. Denis Saurat, Milton'ın bu kitabında Kabala'ların etkisi olduğunu ortaya çıkarmıştır.

5
ONSEKİZİNCİ YÜZYIL

Bu yüzyılı tanımlayabilmek için, yazarların ve yapıtların adları dışında, apayrı iki olaydan söz edilebilir. Yüzyılın ilk yarısına rastgelen birinci olay, Boileau'da temsil edildiği gibi, düzyazının ve şiirin us ve açıklık ölçütlerine göre düzenlendiği klasisizm ya da neo-klasisizmdir. Çok daha önemli olan ikinci olay ise, yüzyıl ortalarından hemen önce İskoçya'da James MacPherson'la doğan ve daha sonra bütün İngiltere, Almanya ve Fransa'ya, en sonunda da Arjantin'i de içine almak üzere bütün Batı dünyasına yayılan romantik akımdır.

Birincisini örneklemek için şiir alanından Alexander Pope'u, düzyazı alanından da Joseph Addison'ı ya da keskin Jonatkan Swift'i seçebilirdik. Ama bunların yerine büyük tarihçi Edward Gibbon'ı (1737-1794) seçiyoruz.

Edward Gibbon, ünlü değil ama eski bir aileden di. Atalarından biri, Ortaçağda kralın *marmorarius*'u, mimarıydı. Gibbon, Londra dolayında dünyaya geldi. Öğrenimini babasının kütüphanesinde ve Oxford'da gördü. (Oxford ve Cambridge Üniversiteleri kuruluşlarının eskiliği konusunda oldum olası bir çekişme içindedir. Nitekim, Gibbon, çok sonraları, kesin olan tek şeyin, her iki saygın kurumun da en ileri düşkünlü-

ğün bütün sakatlık ve belirtilerini taşımaları olduğunu yazacaktır.) Gibbon onaltı yaşında Bossuet'yi okuyunca Katolikliği benimsedi. Büyük bir kaygıya kapılan ailesi onu Protestan öğretisi ve düşüncelerinin merkezi olan Lozan kentine gönderdi. Ancak ailesinin aldığı bu önlem beklenmedik bir sonuç verdi ve Gibbon Lozan'da bir kuşkucu oldu çıktı. Tıpkı Milton gibi o da yazınla uğraşmaya yazgılı olduğunu biliyordu. İsviçre Konfederasyonu'nun tarihini yazmayı tasarlıyordu, ama çapraşık bir Alman lehçesini öğrenmenin güçlüğü onun bu tasarısının gerçekleşmesini engelledi. Sir Walter Raleigh'in yaşam öyküsünü yazmayı da düşünüyordu, ama böyle bir kitabın yalnızca yerel bir ilgi göreceği kaygısıyla bu tasarıyı da bir yana bıraktı. 1764'de Roma'ya gitti ve Jupiter Tapınağı'nın yıkıntıları arasında en geniş kapsamlı yapıtı *Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü ve Yıkılışı*'nın (The Decline and Fall of the Roman Empire) çatısını kurdu kafasında. Kitabını yazmaya girişmeden önce, bütün Eskiçağ ve Ortaçağ tarihçilerini özgün dillerinden okudu, anıtları ve eski paraları inceledi. Yaşamının yedi yılını verdiği bu çalışma 27 Haziran 1787'de Lozan'da tamamlandı. Gibbon yedi yıl sonra Londra'da öldü.

Gibbon'ın İngiliz yazınının en önemli tarihsel anıtı, dünyanın da en önemli tarihsel anıtlarından biri olan yapıtında, birbirini dışlar gibi görünen iki nitelik, alaycılık ve tumturaklılık bir araya gelir. Çok geniş bir alanı kapsayan bir başlık seçmiştir kendine Gibbon. Tarih kitabı, Troya'dan Konstantinopolis'in düşüşüne ve Rienzi'nin acı yazgısına kadar geçen onüç yüzyılı kapsar. Gibbon, bir anlatı sanatı ustasıydı. En değişik kişiler ve olaylar büyük bir canlılıkla geçer onun sayfalarından: Charlemagne, Attila, Mu-

hammed, Timurlenk, Roma'nın yağmalanışı, Haçlı Seferleri, İslamlığın yayılışı, Doğu'daki savaşlar, Cermen uluslarının savaşları. Sık sık keskin gözlemlerde bulunur. Sözgelimi, İskoçlar, Romalıları geri püskürten tek Avrupa ulusu olmakla böbürlenirlerdi. Oysa Gibbon, dünyanın efendilerinin sert, bulutlu ve soğuk bir ülke olan İskoçya'yı küçümseyerek çekip gittiklerini gözlemler. «O dinsel labirent» diye adlandırdığı tanrıbilim konusunda her gece savaşlar verildiğinden söz eder. Nietzsche, Hıristiyanlığın, kökeni bakımından bir köleler dini olduğunu yazmıştı; Gibbon ise, buyruklarını ağırbaşlı ve bilgili düşünürlere değil de birkaç karacahile duyuran Tanrı'nın gizemli kararlarını övmeyi yeğ tutar. Tansıkları yadsımaz, ama dünyanın bütün şaşırtıcı olaylarından söz etmelerine karşın Lazarus'un dirilişinden ya da İsa'nın çarmıha gerildiği gün meydana gelen deprem ve güneş tutulmasından hiç söz etmeyen pagan gözlemcilerin bu bağışlanmaz ihmalini sert bir dille kınar. Tacitus'un zamanından bu yana birçok kişi, tanrılarını tapınaklarda saklamayan, onlara ormanların derinliklerinde tapınmayı yeğleyen Cermen'lerin bu dinsel coşkusunu merak edip durmuştur. Gibbon'ın bu konudaki yorumu, doğru dürüst kulübe yapmasını beceremeyen insanlardan tapınak yapmalarının hiç beklenemeyeceği yolundadır.

Gibbon, İngilizce yazmaya başlamadan önce Fransızca ve Latince yazdı. Pascal ve Voltaire üstüne bir incelemesinin de yer aldığı bu çalışmaları, o büyük yapıtını gerçekleştirebilecek düzeye eriştirdi onu. *Roma İmparatorluğunun Çöküşü ve Yıkılışı*'nın yayımlanması, tanrıbilim konusunda sert tartışmalarla yüz yüze getirdi Gibbon'ı. Çok hoşuna giden bu tartışmalardan her zaman yengiyle çıktı. *Roma İm-*

paratorluğu'nun Çöküşü ve Yıkılışı adlı yapıtına, Eleusis gizli tapımları üstüne incelemesini ve ölümünden sonra yayımlanan o eşsiz özyaşamöyküsünü ekleyebiliriz.

Onsekizinci yüzyılın bir başka ünlü yazarı da sözlükçü, denemeci, eleştirmen, ahlakçı ve zaman zaman ozan Samuel Johnson'dı (1709 - 1784). Pek varsıl olmayan bir aileden gelen Samuel Johnson, kendini babasının Lichfield köyündeki kitapçı dükkanında eğitti. Özellikle gençlik yılları ağır ve sıkıcı bir çalışmayla geçen bir öğretmendi. Ne var ki, bu yoğun çalışma içinde, gelişigüzel ama çok geniş bir bilgi edinmeyi başardı. 1735'de, Cizvit tarikatından Peder Jerome Lobo, Samuel Johnson'ı *Habeşistan'a Yolculuk*'u (A Voyage to Abyssinia) çevirmekle görevlendirdi. Johnson aynı yıl evlendi. 1737'den sonra Londra'da yaşadı. On yıl sonra, kendisini üne eriştirecek olan ilk *İngiliz Dili Sözlüğü*'nü (Dictionary of the English Language) tasarladı. Dili, Töton niteliğini elden geldiğince koruyup Fransızcadan alınmış öğelerinden arındırarak dondurma[5] zamanının geldiğini düşünüyordu. Birisi ona Fransız Akademesi'nin sözlüğünün gerçekleştirilmesinde kırk bilim adamının görev aldığını söyleyince ,yabancılardan nefret eden Johnson şu yanıtı verdi: «Kırk Fransıza bir İngiliz, orantı doğru.» Bu iş Johnson'ın sekiz yılını aldı, ona ün sağladı ve «Sözlük Johnson» adının takılmasına yol açtı; hem yazarı hem de kitabını niteleyen bir addı bu. 1762'de kral ona her yıl üçyüz sterlin verilmesini buyurdu. O günden başlayarak, bir iki kez ara vermesini saymazsak, kendini bütünüyle yazınsal söyleşilere adadı. Parlak ve buyurgan bir söyleşici olan Johnson, üyelerinin kendisinden gizliden gizliye «Büyük Ayı» diye söz ettikleri bir kulüp kurdu. Hemen

aynı sıralarda James Boswell (1740-1795) adlı genç bir İskoçla tanıştı. James Boswell, Johnson'ın ağzından çıkan her sözü kağıda dökmeye ve dahası belki de üstünden geçip düzeltmeye başladı. İşte bu notlar, Boswell'ın yazın alanındaki en ilginç kitaplardan birini, ustanın ölümünden yedi yıl sonra yayımlanan *Hukuk Doktoru Samuel Johnson'ın Yaşamı*'nı (The Life of Samuel Johnson, LL. D.) yazmasını sağladı.

Johnson ayrıca, John Milton'ın düşmanca kaleme alınmış bir yaşamöyküsünü ve düzmece-klasisizmin saldırılarına karşı savunduğu Shakespeare'in yapıtlarının bir basımını da içeren *Ozanların Yaşamları* (Lives of the Poets) adlı kitabı yazdı. Yer, zaman ve eylemden oluşan Aristotelesçi üç birlik kuralını savunan Boileau, bir izleyicinin tragedyanın birinci perdesinde Atina'da, ikinci perdesinde İskenderiye'de olduğuna inanmasını saçma bulduğunu yazmıştı. Johnson, verdiği yanıtta, izleyicinin aptal olmadığını, Atina'da ya da İskenderiye'de değil tiyatroda olduğuna inandığını söyledi. Bir gün bir toplantıda birisi, «denizcinin yaşamı aşağılık bir yaşamdır,» dedi Johnson'a. Bunun üzerine Johnson: «Efendim, denizcinin yaşamında tehlikenin soyluluğu vardır. Denize çıkmamış ya da savaşa katılmamış herkes kendini eksik görür biraz,» diye karşılık verdi. Çok dindar olan Johnson, genellikle bu dünyadaki ün ve görkemin boş olduğu kanısındaydı; işte bu düşünceyle, bir toplantıda orada bulunanların şaşkın bakışları ve kahkahaları arasında «Rabbin duası»nı okumaya koyuldu.

Boswell'in *Johnson'ın Yaşamı* adlı kitabı genellikle Eckermann'm *Goethe'yle Konuşmalar* adlı yapıtına benzetilmiştir, oysa köklü bir ayrım vardır bu iki yapıt arasında. Eckermann, ustasının görüşlerini

kağıda döken saygılı bir izdeştir. Boswell ise iki ana kişiyle bir tür güldürü yaratır kitabında: Johnson her zaman sevimli, zaman zaman da gülünçtür; Boswell ise hemen her zaman gülünçtür ve her zaman altta kalır. Macaulay'in yaptığı gibi, Boswell'ın bir ahmak olduğunu ileri sürenler, bu görüşü desteklemek için verilen örneklerin Boswell'ın kendi yapıtından kaynaklandığını ve Boswell'ın kendi kitabında gülünç bir kişi olabilmek amacıyla bunları kitaba bile bile koyduğunu unuturlar. Öte yandan, George Bernard Shaw, bizler için kalıcı bir Johnson imgesi yaratan dramatik yazar Boswell'ı över.

Soylu bir aileden gelen Boswell, Edinburgh'da doğdu ve doğduğu kentin üniversitesinin yanı sıra Glasgow ve Utrecht'de de hukuk okudu. Yaşamının en önemli olayı, Londra'da bir kitapçıda «Sözlük Johnson»la karşılaşması oldu. Avrupa'da Rousseau, Voltaire ve Korsikalı General Paoli'yle de tanıştı. Köleciliği öven bir şiir yazdı; kölecilik kaldırılırsa Afrika'daki zencilerin kölelerini beyazlara satmaktan vazgeçip öldürmek zorunda kalacaklarını, böylece insanlığın acımaya açılan kapısının kapanacağını ileri sürüyordu. Boswell 1769'da kuzini Margaret Montgomery ile evlenmiş ve ondan yedi çocuğu olmuştu. Bir süre önce Boswell'ın elyazması günceleri bulundu. 1950'de yayımlanan bu kitap, kendisiyle ilgili tuhaf boşboğazlıklarla doludur.

6
ROMANTİK AKIM

Ünlü tarih felsefecisi Oswald Spengler, büyük Romantik ozanların bulunduğu kısa bir listeye neredeyse unutulmuş olan James MacPherson (1736 - 1796) adını da katar. James MacPherson, Inverness yakınlarında, Gal dilinin hâlâ konuşulmakta olduğu bir yörede doğdu. MacPherson bu dili hiçbir zaman doğru düzgün konuşamadı, bu dilde okumayı da öğrenmedi, ama İskoç olmaktan büyük bir övünç duydu. Öğretmendi. 1760 yılında bir arkadaşının yardımıyla, coşkuyla karşılanan *İskoçya'nın Dağlık Yörelerinden Derlenmiş ve Gal ya da İrlanda Dilinden Çevrilmiş Eski Şiir Parçaları*'nı (Fragments of Ancient Poetry Collected in the Hinghlands of Scotland and Translated from the Gallic or Erse Language) yayımladı. İki yıl sonra, seçkin bir yazın adamı olan Dr. Blair'in desteğiyle *Fingal* destanının çevirisini çıkardı. Kitabın önsözünde, *Fingal*'in İskoçya dağlarında ve adalarında korunmuş bir üçüncü yüzyıl şiirinden çevrildiği ve yazarının da destanın kahramanı Fingal'in oğlu Ossian olduğu belirtiliyordu. Kutsal Kitap'ı anımsatan dizemli bir düzyazıyla kaleme alınmış olan bu yapıt Avrupa'nın hemen bütün dillerine çevrildi. *Fingal*'in birçok okurundan biri de, Abbé Cesarotti'nin yaptığı İtalyanca çevirisini sefere çıktığı zaman bile

yanından ayırmayan Napolyon'du. Bir başka okur ise Goethe'ydi; Goethe, yüreğinde Homeros'a ayırdığı yeri artık Ossian'ın aldığını açıklamış ve *Werther* adlı yapıtına bu destandan bir bölüm almıştı. Gelgelelim, *Fingal*'in uydurma ve düzmece olduğunu ortaya atanlar da çıktı. Bu destana en sert bir biçimde karşı çıkanlardan biri de, İskoçlardan nefret eden Dr. Johnson'dı. Dr. Johnson, altı kitaptan oluşan bir şiiri, beşe kadar saymasını beceremeyen bir barbarlar sürüsüne yakıştırmanın gülünç olduğunu bile söyledi. *Fingal,* bir Kelt destanının yeniden düzenlenmiş özgün bir biçimi olmayabilir, ama Avrupa yazınının ilk Romantik şiiri olduğu tartışılmaz.[6] MacPherson, kendini bilinçli olarak İskoçya'nın daha da ün salmasına, saygınlaşmasına adamış bir ozandı.

Okuyalım: «Beyler beylerle vuruşur, insanlar insanlarla çarpışır; çelikler çeliklerde çınlar. Tolgalar tepelerinden yarılır. Dökülen kanın kokusu sarar her yanı. Parlatılmış porsukağacmdan okların kirişleri vınlar. Ok ve kargılar uçuşur gökyüzünde. Dalgalar tepelere yükseldiğinde azgın okyanus nasıl gümbürderse, öyle düşer kargılar gecenin yüzünü ağartan ışık çemberleri gibi.» Başka bir yerde şöyle der: «Ruhum başka çağlarla yüklü.» Gene bir yerde şu sözleri okuruz: «Yüzünde savaşı, kargısında orduların ölümünü gördüler. Ansızın bin kalkan belirdi kollarında, bin kılıcı çektiler kınlarından.»

Lord Byron, Büyük Britanya dışında, İngiliz Romantizminin baş kişisi olma özelliğini sürdürüyor. Ama bugünlerde kendi ülkesinde Byron'ın yapıtları kişiliği kadar canlı değil. Bu yakışıklı, karamsar ve uçarı soylu, gizemli serüvenler yaşayarak İspanya, Portekiz, Yunanistan, Türkiye, Almanya, İsviçre ve İtalya'da dolaştı. Doğuştan topal olan Byron, bu ek-

sikliğinin üstesinden gelerek, tıpkı mitologyadaki Leandros gibi Çanakkale Boğazı'nı yüzerek geçti. Yunan bağımsızlık savaşına katılma tutkusuyla yanıp tutuşan Lord Byron, 19 Nisan 1824'de yakalandığı humma sonucu Missolonghi kentinde öldü. Otuzaltı yaşındaydı. Yunanlıların gözünde bugün bile bir ulusal kahramandır.

Çok sayıdaki yapıtları arasında biz *Childe Harold*'dan söz edeceğiz. Hem düşlemsel hem de özyaşamöyküsel bir şiir olan *Childe Harold*'ın sondan bir önceki bölümünde Waterloo savaşı anlatılır. *Don Juan*, umulmadık öyküler ve erotik sahnelerle dolu bir tür satirik destandır. Byron uyaklı şiiri olağanüstü bir beceriyle yazıyordu. Nitekim *Don Juan*'da, sonraları Leopoldo Lugones'in *Lunario sentimental* adlı yapıtında kullanacağı dizeleri anımsatan yergisel ve taşlamalı uyaklı dizeleri cömertçe kullanır.

Romantik akım resmi olarak 1798'de, yani Wordsworth ve Coleridge'in *Lirik Baladlar*'ının (Lyrical Ballads) çıktığı yıl başlar. İkisi de büyük ozandır ve ikisinin de gerçekte çevrilmesi olanaksızdır. Wordsworth'ün şiir kurami derin bir bilgiyi içermesinin yanı sıra ilginçtir de. İki yıl sonra, *Baladlar*'ın ikinci basımının önsözünde açıklamıştır şiir kuramını. Wordsworth'e göre, şiir insanın bir duygu ya da coşkuyu yaşadığı anın ürünü değil, ozanın o coşkuyu yeniden yaşadığı ve aynı anda hem oyuncu hem izleyici olduğu anın ürünüdür: «Şiir, güçlü duyguların kendiliğinden taşmasıdır; dinginlik ve erinç içinde yeniden anımsanan coşkudur şiirin kökeni.» Wordsworth, onsekizinci yüzyılın sözümona şiirsel söyleyişine ve beylik, basmakalıp biçimler ile alegorilere de başkaldırır. Lehçe içeren biçimleri yasak etmesine karşın, dolaysız bir dili gerekli görmüştür. Words-

worth, kırsal yörelerde yaşayan ve doğadan etkilenen insanlara oranla kentlilerin daha yapay bir konuşma dili kullandıkları kanısındaydı. Böylelikle, okusa hiç kuşkusuz kendisini şaşkınlık içinde bırakabilecek Walt Whitman ve Kipling'e giden yolu açıyordu. Ama hiç kimse yaşadığı çağın tümden dışında kalamaz, nitekim Wordsworth de zaman zaman kendi eleştirdiği yanlışlara düşer. Wordsworth 1770'de İskoçya sınırı yakınlarında doğdu, 1850'de öldü.

Tamamlanmamış uzun bir felsefi şiir bıraktı geride. Bu şiirde geçen düşün kahramanı, insanlığın iki temel yapıtını, sanat ile bilimi ikinci tufandan kurtarmakla görevli bir Araptır. Bilim ve sanat, bu şiirde, aynı zamanda Eukleides'in geometrisini de temsil eden bir taş ve bütün dünya şiirini temsil eden bir yılan ile simgelenir. Wordsworth ayrıca Shakespeare ve Keats'inkilerden aşağı kalmayan örneklerini verdiği soneyi de işleyip geliştirdi. Chesterton, Wordsworth okumayı gün doğarken dağda bir bardak su içmeye benzetmiştir.

Samuel Taylor Coleridge'in (1772 - 1834) yaşamöyküsünün neredeyse hiç yazılmadığı söylenebilir. Devonshire'da doğan Coleridge'in babası, vaazlarının arasına «Kutsal Ruh'un dilinde», yani İbranice uzun bölümler sokarak kiliseye kendisini dinlemeye gelen köylüleri hoşnut kılan bir Protestan rahibiydi. Tıpkı Wordsworth gibi Coleridge de, Fransız Devrimi'ni savunuyor ve Amerika'nın eldeğmemiş yörelerinde toplumcu bir koloni kurmayı tasarlıyordu. Terörün egemenliği ve Napolyon'un askeri diktatörlüğü onu bu düşüncelerinden uzaklaştırdı. Coleridge'in bütün yaşamı, bugün elimizde yalnızca izleri bulunan anıtsal yapıtların ve duyurusu yapılıp da pek azı gerçekleşen konferansların ertelenişi ve bir yana bırakılışıy-

la geçti. Ama *Biographia Literaria* adlı bir düzyazı yapıtını tamamladı Coleridge; bu kitap, bitmek tükenmek bilmeyen konudışı sözlerin yanı sıra, Wordsworth'ün görüşlerinin çürütülmesini ve Fichte ile Schelling'den bilinçli ya da bilinçsiz birtakım aşırmaları içerir. De Quincey ve Carlyle ile birlikte, Alman felsefesini İngiltere'de ilk yaygınlaştıranlardan biriydi Coleridge. Dört yüz sayfa kadar tutan şiir yapıtları, «Keder: Bir Övgü»yü (Dejection: An Ode) saymazsak, kimilerinin bir tür *İlahi Komedya* oluşturduğunu söyledikleri üç şiire indirgenebilir. Birincisi, «Christabel», cehenneme; ikincisi, «Eski Denizcinin Şiiri» (The Rime of the Ancient Mariner) ise arafa denk düşer. Öyküsü, gizemli bir kefaret öyküsü; geçtiği yer, olağanüstü bir canlılıkla betimlenen güney eksenucu bölgesi; kişileri ise insanlar, melekler ve şeytanlardır. Üçüncü şiir, «Kubilay Han» (Kubla Khan), cenneti simgeler. Şiirin oluşumu ilginçtir. Bir afyonkeş olan Coleridge, bir geziler kitabını okurken müziksel, sözsel ve görsel nitelikte üçlü bir düş düşlemiş. Şiir okuyan bir ses ve tuhaf bir müzik duymuş, yapılmakta olan bir Çin sarayı görmüş ve (insan düş görürken böyle şeyleri anlar ya) sarayı müziğin inşa etmekte olduğunu ve sarayın Marco Polo'yu koruyan imparatorun, Kubilay Han'ın sarayı olduğunu anlamış. Gerçekte şiir epey uzun olacakmış. Coleridge kendine geldiğinde gördüğü düşü anımsamış ve yazmaya koyulmuş, ama araya başka şeyler girmiş ve düşün sonunu bir daha hiç anımsayamamış. Coleridge'in belleğinden damıtabildiği elli dize, imgeleri ve eşsiz uyumuyla, dünya yazınının ölümsüz ürünlerinden biridir. Ozanın ölümünden yıllar sonra, Kubilay Han'ın sarayını kendisine düşünde açıklanan bir plana göre yaptırdığı anlaşılmıştır.

Thomas de Quincey (1785 - 1859), Coleridge ve Wordsworth'ün izdeşlerindendi. *Klosterheim ya da Maske* (Klosterheim, or, The Masque) adlı romanı ve Lessing'in *Laokoon*'unun bir çevirisi ya da yorumunu saymazsak, De Quincey'in ondört cilt tutan bütün yapıtları, genişlik ve kapsamları bakımından bugün olsa olsa kitap adını verebileceğimiz makalelerden oluşur. Tıpkı Sir Thomas Browne gibi, De Quincey de şiir kadar şiirsel bir düzyazı yazmaya çalıştı ve çoğu zaman da başarılı oldu. Bir bölümünü Baudelaire'in Fransızcaya çevirdiği *Bir İngiliz Afyonkeşin İtirafları* (The Confessions of an English Opium-Eater) en önemli yapıtıdır. Garip serüvenlerini, düşlerini ve karabasanlarını anlatır bu yapıtında. Thomas De Quincey, afyonda düşünsel bir keyif arıyordu. Afyon, müziğe karşı duyarlılığını arttırıyor ve Kant'ın en çetin yazılarını anlamasını ya da anladığını sanmasını sağlıyordu. Aldığı dozu, günde sekiz-bin ile oniki bin kadar afyon tentürü damlasına çıkardığı oldu. Yıllar geçtikçe, karabasanları tepesine çökmeye başladı. Mekân, insan gözünün göremeyeceği boyutlarda uzayıp genişliyordu. Tek bir gece yüzyıllar sürüyor ve sabahleyin bitkin uyanıyordu. Doğu'ya ilişkin düşler ardını bırakmıyordu; uykusunda kendisini tanrı ve piramit sanıyordu. Kitabının duyarlı ve çapraşık bölümleri, müzik tapınakları gibi açılır önümüzde. Thomas De Quincey'in ufak tefek, çelimsiz ve çelebi görüntüsü, okurlarının belleğinde gerçek bir kişi olmaktan çok bir anlatı kişisi olarak yaşamaktadır.

Ozan Shelley'den (1792 - 1822) ya da tarihsel romanı başlatan Sir Walter Scott'dan (1771 - 1832) söz etmeye pek yerimiz yok.

İngiliz lirik ozanlarının en çalımlısı John Keats

(1795 - 1821), yoksul bir ailenin çocuğu olarak Londra'da doğdu, yakalandığı verem sonucu İtalya'da öldü. Bölük pörçük bir öğrenim gördü: Arnold, Keats için, «hiç Yunanca bilmemesine karşın Yunanlı doğmuştu,» diyecekti. Yirmi yaşında ünlü sonesi «Chapman'ın Homeros'unu İlk kez Okuma Üstüne»yi (On First Looking into Chapman's Homer) yazdı; bu sonesinde, kendinin Homeros karşısında büyülenişini, ilk İspanyol fatihinin Büyük Okyanus karşısında büyülenişine benzetir. Leigh Hunt'ın ve Shelley'nin arkadaşıydı. Milton şiirin yalın, duyusal ve tutkulu olmasını istemişti. Keats'in yapıtları, eskisellikleri bir yana, Milton'ın bu şiir öğretisini eşsiz bir biçimde gerçekleştirir. Şiirlerinden ikisi, «Bir Bülbüle Övgü» (Ode to a Nightingale) ve «Bir Yunan Vazosuna Övgü» (Ode on a Grecian Urn), İngiliz dili durdukça yaşayacaktır. Gömüt taşına şu sözlerin yazılmasını istemişti Keats: «Burada adı suya yazılmış bir ozan yatıyor.» Shelley, onun ölümünden duyduğu üzüntüyü «Adonais» adlı ünlü ağıtında dile getirdi.

7
ONDOKUZUNCU YÜZYIL : DÜZ YAZI

Ondokuzuncu yüzyıl başlarında Protestan inancı, Fransız klasisizmine karşı Romantiklerin başkaldırısı, Napolyon'un giriştiği savaşlar, Prusyalılarla İngilizlerin silah arkadaşlığı yaptıkları Waterloo'da kazanılan ortak utku, bir de ortak bir kökenin anıları, İngiltere ile Almanya'yı bir araya getirdi. Bu uzlaşmanın yazın alanındaki en etkili temsilcisi denemeci ve tarihçi Thomas Carlyle'dı (1795 - 1881). Carlyle, John Paul Richter'in biçeminin etkisi altında, 1836'da *Sartor Resartus* (yani *Terzi Elinden Çıkma Terzi)* adlı çarpıcı ve şaşırtıcı kitabını yayımladı. Bu kitapta, Diogenes Teufelsdroeckh adlı düşsel ve ülkücü bir filozofun yaşamöyküsü anlatılır, öğretisi açıklanır ve yapıtlarından uzun bölümler sunulur. Carlyle, evren tarihini, sürekli olarak okuduğumuz ve yazdığımız «ve aynı zamanda bizim de yazıldığımız» kutsal bir şifre olarak düşünüyordu. Demokrasinin, oy sandığıyla gerçekleştirilen bir kargaşadan başka bir şey olmadığı kanısındaydı, bu yüzden de yetke ilkesini savunuyordu. Cromwell'e, Büyük Friedrich'e, Bismark'a, Fatih William'a ve Paraguay diktatörü Dr. Francia'ya saygı duyuyordu. ABD'de 1860 - 61'de Güneylilerin Birlik'den ayrılmak için verdikleri savaşta, kölecilikten yana çıktı. İnsanın bütün yaşamı boyunca ay-

nı kölelere sahip olmasını, kölelerini arada sırada değiştirmesinden daha uygun bulduğunu açıkladı. İngiltere'nin durumunun acıklı olduğunu, ama her kentte hoşuna giden iki şey bulunduğunu söyledi: Askeri garnizon ve hapishane. Carlyle'a göre, hiç değilse buralarda düzen vardı. Başlıca yapıtları arasında *Kahramanlar, Kahramana Tapınma ve Tarihte Kahramansı Olan Üstüne* (On Heroes, Hero Worship, and the Heroic in History); *Fransız Devrimi, Bir Tarih* (The French Revolution, a History); *Oliver Cromwell'in Mektupları ve Konuşmaları* (Oliver Cromwell's Letters and Speeches); ve *Geçmiş ve Şimdi*'yi (Past and Present) sayabiliriz. Bir de, İzlandalı Snorri Sturluson'un klasik yapıtını büyük bir coşkuyla özetlediği *Norveç'in İlk Kralları* (The Early Kings of Norway) adlı bir tarih kitabı vardır. Carlyle, Nordik ırkların üstünlüğüne inanıyordu ve Fichte'yle birlikte Nazizmin atalarından biriydi. Özel yaşamındaysa mutsuz ve nevrozlu bir adamdı.

Charles Dickens (1812 - 1870) ile ilgili olarak, yaşamöyküsüne ilişkin birkaç ayrıntı dışında söylenebilecek tek şey, deha sahibi bir insan olduğudur. Sonraları Stevenson onu «dosdoğru duygusallığa dalmakla» suçlayacaktır, ama Dickens'ın yalnızca duygusal olanı değil, gülmeceli, grotesk, doğaüstü ve trajik olanı da işlediğini unutmamamız gerekir. Fransız çağdaşı Victor Hugo gibi Dickens da büyük bir romantik romancıydı. Dünyaya bir kişiler sergisi armağan etti; çoğu zaman birer karikatür olmaktan ileriye gidemeyen, ama hiçbir zaman yok olmayacak kişiler. Borçlarını ödeyemediği için birkaç kez hapse düşen ve *David Copperfield*'de Mr. Micawber adıyla karşımıza çıkan cebi delik bir katibin oğlu olan Charles Dickens yoksulluğun yabancısı değildi. Çocukluğunda bir de-

poda çalıştı; daha sonra parlamento muhabiri, gazete yazarı, dergi yönetmeni ve kitaplarını taksit taksit yayımlayan bir romancı oldu. Amerika Birleşik Devletleri'ni gezdi ve orada dinleyicilerinin şaşkın bakışları arasında yazarların haklarını ve köleliğin kaldırılmasını savundu. Byron, Scott ve Wordsworth denizin ve dağların güzelliğini keşfetmişlerdi; Dickens kenar mahallelerin duygu ve coşkularını keşfetti. Daha da önemli bir başka keşfi de, çocukluğun yalnız büyüsüydü. Suç izleği de çekici geldi Dickens'a; Dickens'ın anlattığı ve Dostoyevski'yi de etkilemiş olan cinayetler unutulmazdır. Birçok örnek verilebilir, ama burada, dolaylı bir biçimde anlatılmasına karşın bir daha akıldan çıkmayan Montague Trigg'in Jonas Chuzzlewit'in elinden ölümünü anımsayabiliriz. Dickens öldüğünde zengindi. *Edwin Drood'un Esrarı* (The Mystery of Edwin Drood) adlı tamamlanmamış bir dedektif romanı bıraktı ardında; Chesterton, bu romandaki düğümün ancak Dickens'la cennetle karşılaştığımız zaman çözülebileceğini, ama o zaman da Dickens'ın büyük bir olasılıkla hiçbir şey anımsamayacağını söylemiştir. Dickens'ın babasında *Binbir Gece Masalları* ile *Don Kişot*'un birer nüshası vardı. Dickens'ın kendisini ünlü kılan *Bay Pickwick'in Maceraları* (The Posthumous Papers of the Pickwick Club) adlı kitabında, serüvenlerin hep yollarda gerçekleştiği *Don Kişot*'dan etkilenmiş olması uzak bir olasılık sayılmamalıdır.

Dickens, kişiler yaratan bir yazar olmasının yanı sıra, bugünkü deyimiyle toplumun dışladığı kişilerin bir yandaşı, bir savunucusuydu aynı zamanda. Okulların ve hapishanelerin düzeltilmesini savunuyordu.

Dickens, polisiye türüne, yakın dostu William

Wilkie Collins'in (1824 - 1889) etkisiyle yönelmişti. Collins, daha birçok kitabın yanı sıra, *Aytaşı* (The Moonstone), *Beyazlı Kadın* (The Woman in White) ve *Armadale*'in yazarıydı. T.S. Eliot, *Beyaz Kadın*'ın, o güne kadar yazılmış dedektif romanlarının yalnızca en uzunu değil, aynı zamanda en iyisi olduğu kanısındaydı. Onsekizinci yüzyılın mektuplardan oluşan romanının etkisi altında kalan Collins, öyküyü romandaki kişilerden birinin ağzından anlatan ilk romancıydı. Çeşitli bakış açıları getiren bu yaklaşım, sonraları Robert Browning ve Henry James tarafından kullanıldığı ve geliştirildi.

Menéndez y Pelayo'nun kişiliğinde olduğu gibi, Thomas Babington Macauley'de (1800 - 1859) de, büyük bir yazar ile az rastlanır bir zeka bir aradadır. İkisinin de şaşırtıcı bir belleği vardı. İkisi de okurda bütün kitapları okudukları izlenimi bırakır. Ama bu kadarla kalır benzerlikleri. Menéndez y Pelayo ateşli bir Katolikti; Macauley ise soğuk ve liberal bir Protestan. Düşgücü açısından da farklıydılar: Macauley, karışık olayları ve savaşları canlı bir dille anlatabiliyordu.

Köleliğin kaldırılması düşüncesinin önde gelen savunucularından Zachary Macauley'in oğlu olan Thomas, kendi dönemine de uygun düşen babasının düşüncelerini kalıt aldı. Daha genç yaşlardan bir tarihçi olacağını biliyordu. Tarih yazmanın, önceden kitapları ve belgelikleri incelemeyi gerektirdiğini anlamıştı. Ekonomik olanakları sınırlı olduğundan Hindistan'da bir devlet görevini kabul etti ve orada yaşadığı beş yıl boyunca para biriktirdi. İngiltere'ye döndüğünde, zorlu bir araştırmadan sonra, parlak olmakla birlikte hiç de yansız sayılamayacak bir İngiltere tarihi yazmaya girişti, ama yarım bıraktı. Çok

iyi bir denemeciydi aynı zamanda. Daha birçoklarının yanı sıra, Samuel Johnson, Hindistan'daki İngiliz egemenliğinin yaratıcısı Clive, Joseph Addison, Milton, Petrarkus ve Dante üstüne yazılarını anmadan edemeyiz. Macauley, Dante'nin yapıtlarının somut ayrıntılarında, Milton'ın bütün o parlak bilgiçliklerinden daha büyük düşgücü bulunduğunu gözlemledi. Şiir yazma çabaları popüler bir başarı kazandı. Romalıların, Horatius ve Vergilius'larının yanı sıra, romanlarına ve baladlarma sahip olmaları gerektiğini düşünüyordu; bu düşünceden esinlenerek, bugün hâlâ İngilizce konuşulan bütün ülkelerde yaygın bir biçimde okunan *Eski Roma Ezgileri*'ni (Lays of Ancient Dome) yazdı. Macauley, daha sonraları Kipling'in de yaptığı gibi, bütün imparatorlukların temel kimliğini gözler önüne serdi ya da en azından sezdirdi *Eski Roma Ezgileri*'nde.

Macauley'in tersine, John Ruskin (1819 - 1900) çok karmaşık bir adamdı. Mimarlık, toplumsal sorunlar ve düzyazı sanatıyla ilgilendiği kadar, deneyimli bir resim düşkünüydü de. Seçkin bir İngiliz biçemcisi olarak görülür. Son yıllarında, yapıtlarında Wilde ve Proust'un çok hoşuna giden o uyumlu ses iniş çıkışlarını bir yana bıraktı, estetik bakımdan çok yalın ve nerdeyse çocuksu bir düzyazıyı benimsedi. Zengin bir adamdı; servetini kamu parasının bir parçası olarak görüyor ve gelirini başkalarının zararına çarçur etmediğini anlasınlar diye hesaplarının dökümünü her yıl *The Times* gazetesinde yayımlıyordu. İşçiler için bir okul yaptırdı. En kapsamlı yapıtı *Modern Ressamlar*'dır (Modern Painters). *Modern Ressamlar*'ın ilk cildi 1843'de, beşinci ve son cildiyse 1860'da yayımlandı. Ruskin, baştan sona konudışı garip bölümlerle dolu olan bu yapıtına, dünyanın en büyük pey-

zaj ressamı olarak gördüğü Turner'ın bir savunusu olarak başlamıştı. Hemen hepsi de birer kalem kavgası niteliğindeki öteki yapıtları arasında *Mimarlığın Yedi Lambası* (The Seven Lamps of Architecture), *Venedik'in Taşları* (The Stones of Venice), *Çizme Sanatının Temelleri* (Element of Drawing), *Perspektifin Temelleri* (Elements of Perspective), *Sanatın Ekonomi Politiği* (The Political Economy of Art), *Tozun Aktöresi* (The Ethics of the Dust), *Susam ve Zambaklar* (Sesame and Lilies), *Kartal Yuvası* (The Eagle's Nest) ve *Praeterita*'yı sayabiliriz. John Ruskin, ilerde epeyce söz edeceğimiz Prerafaelit ressamların ve ozanların koruyucusuydu.

Ruskin, eskilerin ve Ortaçağın doğa duygusundan yoksun olduğu kanısındaydı. Güzel bir yerin Homeros'un gözünde bereketli bir yer olduğunu; romantikleri büyüleyen dağların ve ormanların Dante'yi ürküttüğünü söylüyordu. Resimlerin yarımdaire biçiminde yapılması gerektiğini, çünkü görme biçimimize böylesinin uygun düşeceğini düşünüyordu. Ruskin'e göre, dikdörtgen biçiminde resim yapma alışkanlığı duvarların, kapıların ve pencerelerin kötü etkisinden kaynaklanıyordu. Kutsal Kitap'da demir yapılardan söz edilmediği gerekçesiyle gar yapımına karşı çıktı. Amerikalı ressam Whistler'ı sahtekarlıkla suçladı.

Matthew Arnold'ın (1822 - 1888) yapıtları da karmaşıktı. Kitabımızın bir özet niteliğinde oluşu, Arnold'ın yaşamının bir bölümünü adadığı siyasal ve tanrıbilimsel tartışmaları incelemeyi bir yana bırakmamızı gerektiriyor. Middlesex kontluğunda doğan Arnold, her zaman bağlı kaldığı Rugby ve Oxford'da öğrenim gördü. Hem eğitim müfettişiydi hem de Oxford'da şiir kürsüsü sahibiydi. Gözde yazarları Renan,

Sainte-Beuve ve Wordsworth'dü. O yıllarda Carlyle'ın etkisi sonucu İngiltere kendini safkan Cermen görüyordu; ama Arnold *Kelt Yazınının İncelenmesi Üstüne* (On the Study of Celtic Literature) adlı ünlü denemesinde, Kelt öğesinin Cermen öğesinden daha az önemli olmadığını ileri sürdü, MacPherson'ın bütün Avrupa'yı büyülemiş olan özlemini anımsattı ve Saksonlukla hiçbir ilişkisi olmadığını düşündüğü Shakespeare ve Byron'ın yapıtlarından örnekler verdi. İngiliz yazarların yakasını bırakmayan günahın keyfilik olduğu düşüncesindeydi. Fransızları, Yunanlıları ve Romalıları incelerken «güzellik ve ışık» arıyordu. Goethe'ye hayranlık besliyor, buna karşılık, izdeşi olması beklenen Carlyle'ı kendisini hiçbir zaman anlayamamakla suçluyordu. Ülkesinin taşralılığını az eleştirmedi. Heine ve Maurice de Guérin üstüne yazılar yazdı. Bir dizi konferans vererek Amerika Birleşik Devletleri'ni dolaştı, ama Yeni Dünya onda pek fazla coşku uyandırmadı. Yapıtlarının en ünlüsü olan *Homeros'un Çevrilmesi Üstüne*'de (On Translating Homer), yazınsal çevirinin genellikle güvenilmez olduğunu ileri sürer, çünkü Arnold'a göre yazınsal çeviri özgün metne uygun düşmeyen ve okuru yanlış bir biçimde engelleyip şaşırtan vurgulamalar ve etkiler yaratır. Nitekim, Arnold'a bakılırsa, Yüzbaşı Burton yaptığı çeviriye *Binbir Gece Masalları* adını verdiğinde Arapçasına denk düşmeyen bir çeviri ortaya koymuş oluyordu, çünkü Arapçada yerleşik olan deyim «bin gece ve bir gece» idi. Matthew Arnold'ın düzyazısı kadar önemli olmayan şiirini T.S. Eliot şiddetle eleştirdi. Ama Arnold kendi kuşağını olumlu bir biçimde etkiledi: Seçkinliği, alaycılığı ve çelebiliği su götürmez. Stevenson, bir yazarın bütün niteliklerinden yalnızca birinin, albeninin değerli olduğunu söy-

lemişti: Arnold'ın albenili bir yazar olduğunu kimse yadsıyamaz.

Peder Charles Lutwidge Dodgson (1832 - 1898), Arnold'ın hiçbir zaman olmadığı ve hiçbir zaman olmak istemeyeceği yabansı bir İngilizdi. Olağanüstü utangaç olduğundan, yetişkinlerle ilişkiden kaçtı ve dostluğu çocuklarda aradı. Alice Liddell adlı küçük bir kızı eğlendirmek amacıyla, Lewis Carroll takma adıyla kendisini ünlü kılacak iki kitap yazdı: *Alice Harikalar Ülkesinde* (Alice's Adventures in Wonderland) ve *Aynanın İçinden* (Through the Looking-Glass). İlkinde, Alice beyaz bir tavşanı kovaladığını düşler. Tavşanı kovalarken Alice ormanlardan geçerek düşlemsel yaratıkların ülkesine varır; aralarında iskambil destesindeki krallar ve kraliçeler vardır; en sonunda Alice yalnızca kağıt oynadıklarını fark eder ve uyanır. İkinci kitapta, bir aynanın içinden geçer ve garip yaratıkların yaşadığı bir yöreye gelir. Bunların birçoğu canlanmış satranç taşlarıdır. En sonunda, Alice'nin vardığı yörenin bir satranç tahtası olduğu ve her serüvenin bir hamleyi yansıttığı anlaşılır. Lewis Carroll'ın, birbirine dönüşüp duran figürlerden oluşan bu gelgeç dünyada bir karabasan başlangıcının var olduğunu sezip sezmediğini hiçbir zaman öğrenemeyeceğiz. Yıllar sonra *Silvie ile Bruno*'sunu yayımladı. Lewis Carroll'm doğrudan doğruya düşlerken kaynaklandığını söylediği bu yapıt, karmaşık ve nerdeyse çözülmesi olanaksız bir romandır.

Dogdson, bir matematik hocasıydı. Az önce belirttiğimiz yapıtlarından başka, gülmeceli makaleler, mantık üstüne bir inceleme ve Eukleides'e yöneltilen eleştiriler üstüne bir inceleme de yazdı. O güne kadar sanatçıların nefret ettiği fotoğarafçılık, Dogdson'ın merakları arasındaydı.

Amerikalı anababadan olma Arjantinli William Henry Hudson (1841 - 1922), Buenos Aires dolayında Quilmes yakınlarında bir çiftlikte dünyaya geldi. Goşolar arasında yetişen Hudson çok iyi bir biniciydi, ama çok genç yaşlarda yakalandığı ateşli romatizma yüzünden toprakta çalışmayı bırakmak zorunda kaldı. Dört bir yanını dolaşıp gördüğü ülkedeki bitkileri, hayvanları, kuşları, ovaların renklerini ve biçimlerini o şaşırtıcı belleğine kazıdı. Yirmisekizinde bir daha dönmemek üzere İngiltere'ye gitti; ama, Ezequiel Martinez Estrada'nın belirttiği gibi, ülkesini de yanında götürdü[7]. Yaşamını ülkesini düşleyerek ve yurtözlemiyle geçirdi. İngiltere'de, gençlik günlerini anımsatacak ıssız yerler aradı hep. *Erguvani Ülke* (Purple Land)[8] [1885] adlı romanında, erotik sahneler ile Uruguay devriminde geçen ve beyazlar ile kızıllar diye bilinen siyasal gruplarla ilgili öyküler iç içe geçer. Gene Güney Amerika'da geçen *Yeşil Konak* (Green Mansions) adlı yapıtı düşlemsel bir romandır. Hudson ayrıca *Patagonya'daki Aylak Günler* (Idle Days in Patagonia), *İngiliz Kuşları* (British Birds), *Londra'daki Kuşlar* (Birds in London), *La Plata'daki Doğalcı* (The Naturalist in La Plata), *Richmond Parkı'nda Bir Dişi Geyik* (A Hind in Richmond Park), *Bir Çobanın Yaşamı* (A Shepherd's Life) ve yurtözlemiyle yüklü *Çok Uzaklarda ve Çok Eskiden* (Far Away and Long Ago) adlı kitapları yazdı. Duru ve canlı biçemi için Joseph Conrad şöyle demişti: «Ot nasıl büyür, öyle yazıyor.»

Hudson ve Conrad'ın dostlarından biri, yazar, politik ajitatör, masalcı, gezgin ve kaşif Robert Bontine Cunninghame-Graham'dı (1852-)1936). Cunninghame-Graham, gençliğinin bir bölümünü Entre Rios'da geçirdi ve bir çiftlik sahibi olarak topraklarını Brezil-

ya sınırına kadar genişletti. Kitapları arasında *Mogreb el Acksa, River Plate'in Fethi,* (The Conquest of the River Plate), *Fetih Atları* (The Horses of the Conquest), *Brezilyalı Bir Gizemci*'yi (A Brazilian Mystic) ve soylu İskoç kanından gelen atlarının yaşam-öykülerini sayabiliriz. George Bernard Shaw, onu *Yüzbaşı Brassbound'un Konuşması* (Captain Brassbound's Conversation) adlı güldürüsüne yazdığı önsözde canlı bir biçimde anlatmıştır.

8
ONDOKUZUNCU YÜZYIL : ŞİİR

Ozan, ressam ve oymacı William Blake (1757 - 1827), William Langland gibi, İngiltere'nin en büyük gizemcilerinden biridir. Zaman açısından bakarsak, romantiklerin çağdaşıydı Blake. Ama düşünsel açıdan, tıpkı Swedenborg ve Nietzsche gibi, bir yeniplatoncuydu. Swedenborg, insanın kurtuluşunun yalnızca ahlaksal değil, aynı zamanda düşünsel olması gerektiğini söylemişti. Blake de onaylar bunu: «Ne kadar evliya olursa olsun aptal biri cennete giremez.» Blake'e göre, kurtuluş aynı zamanda estetik olmalıdır; nitekim Hazreti İsa bunu anladığı içindir ki, öğretisini meseller biçiminde, bir başka deyişle şiirlerle aktarmıştır. Blake, öçalmayı bağışlamaya yeğ tutar, çünkü kötülük görmüş her insan öçalmak ister; öçalmazsa, doyumsuz kalan istek —burada Freud geliyor akla— ruhunu hasta eder. Yarım yüzyıl sonra Ruskin ressamlara doğayı sabırla gözlemlemelerini öğütleyecektir; Blake ise böyle bir alıştırmanın ressamın düşgücünü sakatlayacağını ve körelteceğini ileri sürer. Algılama kapılarının, yani beş duyumuzun evreni bizden gizlediğini, bu kapıları kapatabilirsek evreni olduğu gibi, öncesizliği ve sonsuzluğu içinde görebileceğimizi yazmıştır Blake. İspanyolcaya Pablo Neruda'nın çevirdiği *Cennet ile Cehennemin Evliliği*'nde

(The Marriage of Heaven and Hell), «saydam yolu biçen» bir kuşun belki de «beş duyumuzun bize kapadığı bir zevk dünyası» olup olmadığını araştırır. William Blake, kişisel bir mitologya yaratmıştır; bu özel mitologyanın tanrıları da Los ile Enitharmon, Oothoon ile Urizen'dir. Kötülük sorunu, yüreğine acılar salıyordu Blake'in. Şiirlerinin en ünlüsünde, kuzuyu yaratan Tanrı'nın «gecenin ormanlarında ışıl ışıl yanan» kaplanı hangi örste hangi çekiçle yarattığını sorar. Bir başka şiirinde, «iç içe geçmiş labirentlerin bulunduğu bir yöre»den söz eder bize. Gene bir şiirinde, bir tanrıça demirden ağlar ve elmastan kapanlarla silahlanır ve sevgilisi için «gümüş gibi pürüzsüz ve altın gibi yanan kızlar» avlar.

1789'da uyaklı koşukla yazılmış *Masumluk Şarkıları*'nı (Songs of Innocence), 1794'de de *Masumluk ve Deneyim Şarkıları*'nı (Songs of Innocence and of Experience) yayımladı. Daha sonraları, Walt Whitman'ı haberleyen ve karmaşık bir mitologyayı içeren dizemli koşukla yazılmış bölümlerden oluşan *Prophetic Books* adlı uzun dizisi yayımlandı. Bir onsekizinci yüzyıl ressamı ve oyma sanatçısı olarak William Blake, dışavurumcuların muştucusudur. Öldüğünde hâlâ şiir yazıyordu.

Victoria dönemi demekle karar kıldığımız ve bugün artık coşkusuz olarak nitelediğimiz, ayrı türden yazarlardan oluşan çalkantılı dönem, iki büyük ozanın, Tennyson ve Browning'in egemenliği altındadır. Tennyson ile Browning kadar birbirinden farklı iki kişilik düşünmek ne denli olanaksızsa, Tennyson ile Browning arasındaki dostluk kadar sağlam bir dostluk düşünmek de o ölçüde olanaksızdır.

Alfred Tennyson (1809 - 1892), bir Protestan rahibin oğluydu. Yazınsal bir ortamda eğitim gördü;

babası da, erkek kardeşleri de şiir yazıyorlardı. Tennyson, Cambridge'deki Trinity College'da okudu. Çağdaş sorunlar karşısında kaygı duyuyordu: *Tevrat*'daki Yaradılış öyküsünün ilk bölümü ile yeni yerbilimsel buluşları, evrim kuramını, demokrasinin çelişki ve amaçlarını, insanlığın geleceğini uzlaştırmaya çalışıyordu. Ama öteki büyük ozanlarda olduğu gibi, Tennyson'ın yapıtlarının temel özelliği de şiirindeki müziktedir. «Uğultulu Troya'mn çınlayan ovalarında» (Far on the ringing plains of windy Troy) gibi eşsiz bir dizenin çevrilemezliği çok açıktır. Helena gözlerini uzaklara dikip konuşur, konuşur ve ozan ne zaman sustuğunun farkına varmaz Helena'nın. Ses aralıklarını ışıkla örtmüştür. Başka bir şiirde, çılgınca bir geceden sonra çapkın erkekler sokağa çıkıp gökyüzüne bakarlar. Tanrı, tanyerinden «ürkünç bir gül» yaratmıştır. Tennyson'ın en önemli yapıtı, «*Anısına*» (In Memoriam) adlı uzun felsefi ağıtıdır; bu yapıtta, sevdiği birinin ölümü karşısında umarsızlığa düşen bir adamın çeşitli ruh durumları anlatılır. Tennyson, 1850'de Saray Ozanlığını kabul etti. Vergilius'a duyduğu hayranlığı, hiçbir yazara duymadı.

Tennyson'ın tersine, Robert Browning (1812-1889), Sakson atalarının izinden giderek şiirinin müziğini tatlılıktan çok sertlikte aradı. Soyut sorunlardan çok, tek tek bireyler ilgilendiriyordu onu. Browning, gerçek ya da düşsel kişileri kullandığı dramatik monologlara düşkündü; sözgelimi, bunlardan birinde III. Napolyon ile Caliban karşı karşıya gelirler ve kendilerini haklı çıkarmaya çalışırlar. Browning'in yapıtları bilmece gibidir. Nitekim, daha sağlığında, Browning'in yapıtlarını çözümlemek amacıyla bir dernek kurulmuştu. Derneğin toplantılarına Browning kendi de katılır, şiirlerini yorumlamaya kalkı-

şan her konuşmacıyı yüreklendirir, sonra da yapılan yorumlar konusunda tek bir söz söylemezdi. Uzun bir süre İtalya'da yaşayan Browning, bu ülkenin serbestliğine tutkuyla bağlıydı. İspanya'nın Valladolid kentinde geçen «Bir Çağdaşa Nasıl Geliyor» (How It Strikes a Contemporary) adlı şiirinin kahramanı Cervantes de olabilir, Tanrı'nm gizemli bir casusu da, bir Platoncu ozan örneği de. «An Epistle, Containing the Strange Medical Experience of Karshish, the Arab Physician» adlı yapıtında, bir Arap hekim, Lazarus'un dirilişini ve sanki bir bilim olgusuymuşçasına ikinci yaşamında gösterdiği tuhaf kayıtsızlığı anlatır. «Son Düşesim»de (My Last Duchess), bir İtalyan soylusu, en küçük bir vicdan azabı belirtisi göstermeksizin, karısını zehirlediğini sezmemizi sağlar. Ana yapıtı, *Yüzük ve Kitap*'tır (The Ring and the Book). Bu kitapta, aralarında yardakçıların, katilin, öldürülenlerin, sevgili olduğu sanılan kişinin, saray savcısının, savunma avukatının ve papanın da bulunduğu on değişik kişi ayrıntılarıyla bir cinayetin öyküsünü anlatırlar. Anlatılan olgular birbirini tutmaktadır, ama her biri kendi davranışının haklı olduğuna inanmaktadır. Browning koşuk biçiminde yazmayı seçmeseydi, Conrad ya da Henry James'den aşağı kalmayan büyük bir öykücü olabilirdi.

Edward Fitzgerald'ın (1809 - 1883) büyük bir küçük ozan olduğu söylenebilir. Fitzgerald, Cambridge'de öğrenim gördü ve durmadan şiir yazmak ve dostlarıyla yazışmaktan başka hiçbir işle uğraşmadığı, bir başına, aylak ve gösterişsiz bir yaşam sürdü. Yeteneği, dıştan bir dürtüyü gerektiriyordu; bunlar ne denli güç erişilebilir dürtülerse o ölçüde iyi sonuç veriyordu. Calderon ve Euripides'in oyunlarının pek bir özellik taşımayan çevirilerini yaptı. 1859'da, kendisi-

ne silinmez bir ün sağlayacak olan kısa yapıtı kendi adını kullanmadan yayımladı: *Ömer Hayyam'ın Rubaileri* (Rubaiyat of Omàr Khayyam). Ömer Hayyam, onbirinci yüzyılın seçkin gökbilimcilerinden biriydi; matematik incelemelerinin yanı sıra, birbiriyle bağıntısı olmayan ve uyak düzeni «*a a b a*» olan yüz kadar da rubai bıraktı ardında. Fitzgerald işte Hayyam'm bu rubailerinden tek bir şiir oluşturdu; alabildiğine özgür bir çeviri yapan Fitzgerald, sabah, ilkyaz ve şaraba değgin rubaileri en başa; gece, umarsızlık ve ölümden söz açan rubaileri de en sona aldı.

Devrimci etkinlikleri dolayısıyla en sonunda İngiltere'ye sığınmak zorunda kalan bir İtalyan ailenin oğlu Dante Gabriel Rossetti (1828 - 1882), Londra'da doğdu ve nerdeyse bütün yaşamını bu kentte geçirdi. Hem ressam hem de ozan olan Rossetti 1848'de Prerafaelit Kardeşlik Derneği'ni kurdu; bu derneğin temel öğretisi, resmin Raffaello ile doruğuna yükselmediği, bozulmaya yüz tuttuğu doğrultusundaydı. Rossetti'yi ilkelleri incelemeye ve onlara öykünmeye yönelten bu öğreti, kitabımızın sınırları dışında kalıyor. 1860'da evlendi Rossetti. İki yıl sonra karısı canına kıydı. Karısına pek bağlı kalmamış olan Rossetti bu olaydan kendisini sorumlu tuttu ve sekiz yıl sonra ortaya çıkaracağı ve kendisini üne eriştirecek bir kitabın elyazmasını ölü kadının göğsü üzerine yerleştirdi. Nevroz, uyumada güçlük çekmesi, aşırı kloralhidrat kullanması ve kendi isteğiyle yalnızlığı seçmesi, Rossetti'nin yaşamının sonu oldu.

Rossetti'nin bütün yapıtlarında bir seranın ve hastalıklı bir güzelliğin havasını solur insan. En ünlü şiiri «Kutsal Genç Kız» (The Blessed Damozel), cennetteki bir kızın öyküsüdür; genç kız altın korkuluğa yaslanmış, sevgilisinin gelmesini beklemektedir

ve hep bekleyecektir. Şiir kendini yavaş yavaş ele verir; cennet karabasanla sınırdaştır. Rossetti'nin «Cennet Bahçesi» (Eden Bower) ve «Troya Kenti» (Troy Town) adlı anlatısal şiirleri de ötekilerden aşağı kalmaz. «*Yaşam Evi*»ni (The House of Life) oluşturan soneler dizisinde, Waterloo savaşıyla ilgili soneden söz edeceğiz. Ozan, geriye toz toprağın kaldığı savaş alanında binlerce insanı düşünür ve yeryüzünde insan kanına bulanmamış tek bir yer bulunup bulunmadığını sorar kendi kendine.

Bahtsız Rossetti'nin yakın dostu William Morris (1834 - 1896), yorulmak bilmez, çalışkan ve sanırız mutlu bir insandı. İngiliz toplumculuğunun öncülerinden biri sayılır. John Ruskin'in çırağıydı, George Bernard Shaw'un ustası oldu. Süsleme, döşeme ve baskı sanatlarına ilgiyi yeniden uyandırdı. 1858'de, belli belirsiz bir Ortaçağ ezgisi içeren *Guenevere'in Savunucusu ve Öteki Şiirler*'i (The Defense of Guenevere, and Other Poems) yayımladı. Bu şiirlerden biri «Ayda İki Kırmızı Gül» (Two Red Roses Across the Moon) bir başkası da «Yedi Kulenin Ezgisi» (The Tune of Seven Towers) adını taşır. Dokuz yıl sonra *İason'un Yaşamı ve Ölümü*'nü (The Life and Death of Jason) yayımladı. İnce buluşlarla dokunaklı hoşlukları birleştirerek, Argonaut'ların serüvenlerini ve Medeia'nın aşkını dile getiren uzun ve ağır bir epik şiirdi bu. William Morris'in en büyük yapıtı *Yeryüzü Cenneti* (The Earthly Paradise) 1868 - 1870 yıllarının ürünüdür. *Canterbury Masalları*'nda olduğu gibi *Yeryüzü Cenneti*'nde de, bir öykü öbür öykülerin çatısını oluşturur. Ondördüncü yüzyılda vebadan kaçan kimi Norveçliler ve Bretonlar, ölümsüzlüğü bulacaklarını umdukları Talih Adaları'na ulaşmak üzere denize açılırlar. Talih Adaları'na erişemezler ama, zorlu bir de-

niz yolculuğundan sonra batıda, hâlâ Yunanca konuşulan bir adaya varırlar. Yaşlanmış ve umarsızdırlar. Adada her ay kentin yaşlılarıyla oturup birbirlerine öyküler anlatırlar. Kitaptaki yirmidört masaldan onikisi klasiktir, öteki onikisi ise İskandinav, Kelt ya da Arap masallarıdır. Morris 1871 yılında ilk yolculuğunu gerçekleştirdi; kutsal bir ülke olarak gördüğü İzlanda'ya yaptığı bu yolculuk nerdeyse bir hacdı onun gözünde. Belki de gerçekleştirilmesi olanaksız bir tasarısı vardı Morris'in: Katıksız bir Cermen İngilizcesi kullanmak. Bu düşünceyle, *Odysseia*'nın ilk dizelerini, Akdeniz'den çok kuzey denizlerini akla düşüren bir biçemle çevirdi İngilizceye:

Anlat bana, ey Esin Perisi, o yaman kurnazı,
Kutsal Troya'da taş üstünde taş komayan,
Sonra da dolaşmadık yer bırakmayan...

William Morris, *Aeneis* ve *Beowulf* destanlarını çevirdi. İskoç hümanist Andrew Lang, Morris'in *Beowulf* çevirisinde kullandığı dilin, sekizinci yüzyıldan kalma özgün metnin dilinden daha eski olduğunu söylemiştir. Morris'in öteki yapıtları arasında en kapsamlı ve gösterişlisi, *Niebelungen* destanıyla aynı konuyu işleyen *Sigurd'un Öyküsü* (The Story of Sigurd, the Volsung) adlı epik şiiridir. Ayrıca yararlı bir İskandinav destanları derlemesi de yayımlayan William Morris, kimi eleştirmenlerce sıkıcı bulunmuş olsa da büyük bir ozandı.

Büyük erotik ozan Charles Algernon Swinburne (1837 - 1909) de, Morris ile Rossetti'nin çevresindendi. İngiliz diline yepyeni bir müzik getirdi. Swinburne çevrilmesi Tennyson'dan da olanaksız bir ozandır.

Ama burada, kahramanı günahından pişmanlık duymayan Tannhaeuser olan «Laus Veneris» adlı şiirini ve Baudelaire'e adanmış güzel bir ağıtını anmakta yarar var gene de.

9
ONDOKUZUNCU YÜZYIL SONU

İskoçyalı Robert Louis Stevenson'ın (1850 - 1894) kısa, gözüpek yaşamı, veremle, onu Edinburgh'dan Londra'ya, Londra'dan Fransa'nın güney yörelerine, Fransa'dan Kaliforniya'ya, Kaliforniya'dan da Büyük Okyanus'da bir adaya kadar kovalayan ve en sonunda orada yakalayan veremle bir boğuşma olarak geçti. Böyle bir engele karşın, belki de böyle bir engelin dürtüsüyle, çalakalem yazılmış tek bir sayfası bulunmayan, dahası gerçekten olağanüstü güzellikte sayfalarla dolu önemli yapıtlar bıraktı ardında Stevenson. İlk kitaplarından biri, *Yeni Arabistan Geceleri* (New Arabian Nights), Stevenson'm coşkun yaşamöykücüsü Gilbert Chesterton'ın çok sonraları ayırdına vardığı gibi, düşlemsel bir Londra görüntüsü sunar okurlara. *İntihar Kulübü* (The Suicide Club) öyküsü, bu seçkidedir. Stevenson, 1886'da *Dr. Jekyll ve Mr. Hyde*'ı (The Strange Case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde) yayımladı. Bu kısa romanın bir polisiye öykü gibi okunduğunu ve iki kahramanın gerçekte aynı adam olduğunun beklenmedik, şaşırtıcı bir biçimde ortaya çıktığını gözlemlemek gerekir. Değişim sahnesini Stevenson düşünde görmüştü. Biçemin kuramı ve uygulaması, Stevenson'ın her zaman önemsediği bir sorun oldu. Şiirin bir beklentiyi dolaysızca karşılamaya da-

yandığını, oysa düzyazının bir beklentiyi umulmadık hoş bir biçimde çözüme vardırma sanatı olduğunu söylüyordu. Denemeleri ve kısa öyküleri eşsizdir. Denemelerine örnek olarak *Pulvis et umbra*'yı; kısa öykülerine örnek olaraksa *Markheim*'i verebiliriz. Olağanüstü romanlarına gelince, bunlardan yalnızca, iki erkek kardeş arasındaki nefreti işleyen *Ballantrae Beyi*'ni (The Master Ballantrae) ve bitmemiş romanı *Weir of Hermiston*'ı anımsayacağız. Stevenson, şiirlerinde, yazın İngilizcesi ile İskoç ağzı arasında gidip gelir. Kipling'de olduğu gibi, çocuklar için yazmış olması, belki de denemeci, romancı ve ozan Stevenson'ın unutulmasına yol açmıştır. Stevenson, İngiliz yazınının en canayakın ve destansı kişilerinden biridir.

Oscar Wilde'ın (1854 - 1900) karaçalmayla suçladığı Queensberry Markizi'ne karşı gözünü budaktan esirgemeden açtığı davanın dillere düşen öyküsü, umulanın tersine, Wilde'ın adının kötüye çıkmasına ve yapıtlarının saflık ve uçarılığının lekelenmesine katkıda bulundu. Wilde, pek fazla inanmaksızın, belli bir estetizmi savunuyordu. Hafif bir gülümseyişle, sanat sanat içindir öğretisinden yana çıkıyor; ahlaklı ya da ahlaksız kitap diye bir şey olmadığını, ancak iyi yazılmış ya da kötü yazılmış kitaplardan söz edilebileceğini söylüyordu. Wilde'ın ilk güldürülerini sakatlayan, bir bakıma, duygu aşırılıklarıdır; son güldürüsü, *Earnest (Ciddi) Olmanın Önemi* (The Importance of Being Earnest) ya da Alfonso Reyes'in İspanyolcaya çevirdiği adıyla *La Importancia de ser Severo* ise, hoş ve tümüyle yalın bir gülünçlükler oyunudur. Wilde, sohbetine doyum olmaz biriydi. Dostları, onun sohbetlerde anlattığı öykücüklerin genellikle yazılı öykülerinden daha keyifli olduğunu, çünkü yazılı öykülerini mücevhere, ipeklere, değerli taş-

lara boğduğunu söylerler. Şiirlerinden yalnızca *Sfenks*'i (The Sphinx) ve *Fahişenin Evi*'ni (The Harlot's House) anacağız; bu iki şiiri bütün o süslü püslü şiirlerinden ayrı tutmak gerekir. Tek romanı *Dorian Gray'in Portresi* (The Picture of Dorian Gray), iğnelemelerden ve kılı kırk yaran bir titizlikten geçilmez. Bir başka türdeki yapıtıysa, iki yıllık bir kalebentlikten sonra yazdığı dokunaklı *Reading Zindanı Baladı*'dır (The Ballad of Reading Gaol). Estetik üstüne denemeleri benzersizdir. Söz söyleme ustalığına iki örnek verelim: «Bir kez gördünüz mü bir daha hiç anımsamadığınız o bildik İngiliz yüzlerinden biri» ve: «Ah, sevgili dostum, şu boynunuzdaki kravatı hiç küfür işitmeden ancak bir sağır takabilirdi.»

Öykücü, romancı ve ozan Rudyard Kipling (1865-1936), vurdumduymaz yurttaşlarına, çok uzaklardaki ülkeleri kapsayan Britanya İmparatorluğu'nun varlığını duyurmayı görev bildi. Birçokları onu bu görevi üstlendiği için suçladı, siyasal kanılarından dolayı bugün de suçluyorlar. Ama yazınsal yapıtlarındaki olağanüstü yeteneğinden ötürü suçlayan hiç çıkmadı. Kipling, Bombay'da doğdu, İngiltere'de öldü. Denilebilir ki, coğrafyadan tarihe, uzamdan zamana gitti hep. Asya'da hemen hiç duyumsamadığı bir şeyi, geçmişin çağrısını Avrupa'da duyumsadı Kipling. Gerek yalın ve özlü ilk anlatılarında, gerek karmaşıklık ve zorlulukta Henry James'inkilerden hiç de aşağı kalmayan son anlatılarında, bir kısa öykü ustasıydı. *Kim* adlı romanını okurken, Hindistan'ı avcumuzun içi gibi biliyormuşuz, Hindistan'da tanıdığımız binlerce insan varmış izlenimine kapılırız. Romanın iki kahramanı, Budist rahip ile sokak çocuğu kendi kurtuluşlarını ararlar; biri düşünsel bir yaşam aracılığıyla kurtuluşa ulaşacağını umar, öbü-

rüyse eylem aracılığıyla. Bu çok seçik ve canlı roman, büyüyle yüklüdür sanki Kipling'in çokokunurluğundan ötürü onu bir türlü bağışlayamayan eleştirmenlerce nerdeyse küçümsenen şiirinin ayırdına T.S. Eliot varmıştır. Şiirin ayağa düştüğü ve iç kararttığı bir dönemde, Kipling, halk ağzıyla yazılmış *Kışla Baladları* (Barrack-room Ballads) ile yazın dünyasını ışıtıverdi. Her zaman, destansı olanın ardına düştü Kipling. Son şiirleri denilince, «Ölü Kadınların Arp Şarkısı»nı (The Harp Song of the Dead Women ve «Welan'ın Kılıcındaki Cermen Harfleri»ni (The Runic Characters on the Sword of Welan) anabiliriz.

Kipling, yazın dünyasında tuhaf bir yazgıyı yaşadı. Birçok dile çevrilen kitapları binlerce sattı. İsveç Akademisi onu Nobel Yazın Ödülü'ne değer gördü. Ama bütün bunlar olup biterken Kipling art arda ölen çocuklarının yasına gömülerek Burwash'daki evinde birbaşına sürdürdü yaşamını.

H. G. Wells'in (1866 - 1946) ilk kitapları, bir bakıma, hem bugün bilimkurgu sayılan yapıtların öncüsüdürler hem de, yazıldıkları dönemin yarım yüzyıl ilersinde olduklarından aşarlar bu yapıtları. Yoksul ve hasta Wells, acılarını şu unutulmaz ve eşsiz karabasanlara dönüştürdü: *Zaman Makinası* (The Time Machine), *Görünmez Adam* (The Invisible Man), *Aydaki İlk İnsanlar* (The First Men in the Moon), *Körler Ülkesi* (The Country of the Blind) [kısa öyküler], *Dr. Moreau'nun Adası* (The Island of Dr. Moreau). Öteki romanlarıysa Dickens geleneğine uygun düşer: *Kipps, Talihin Çarkları* (The Wheels of Chance) ve yergi niteliğindeki *Tono-Bungay*. George Bernard Shaw gibi Wells de Fabian Derneği'ndendi. O ilginç kitabı *Açık İhanet*'de (The Open Conspiracy), dünyamızın bugün değişik yönetimlerin elindeki de-

ğişik ülkelere bölünmüşlüğünün tümden rastlantısal olduğunu, en sonunda iyiniyetli insanların el ele verip devletin günümüzdeki biçimlerinden kurtulacaklarını ileri sürer. Ülkeler ve hükümetler ortadan kalkacaktır bir gün, ama devrimle olmayacaktır bu, insanlar bunların bütünüyle yapay olduğunu kavrayacakları için olacaktır. Wells, dünya yazarlarının birliğini pekiştirmeyi amaçlayan Pen Kulübün kurucuları arasındaydı. Yaşamının son yıllarında, düşlemlerini kendi isteğiyle bir yana bıraktı ve insanlığın bilgilenmesi için ansiklopedik yapıtlar derlemeye yöneldi. Ruskin'i anımsıyor insan ister istemez. O da halkın yararı uğruna o eşsiz biçeminden kendi isteğiyle vazgeçmemiş miydi? Wells, 1934'de, yoksulluk içindeki çocukluğunu, yoksunluklarla geçen ilkgençliğini, bilimsel eğitimini, iki evliliğini ve değişken ve çalkantılı duygusal yaşamını anlattığı *Özyaşamöyküsü Deneyi* (Experiment in Autobiography) adlı kitabını kaleme aldı. Hilaire Belloc, onu taşralı bir İngiliz olmakla suçladığında, şu yanıtı verecekti Wells: «Anlaşılan, Bay Belloc, hepten Avrupalı doğmuş.» Anatole France, Wells'in «İngilizce konuşan dünyanın en büyük düşünsel gücü» olduğunu söylemişti.

Ünlü İrlandalı oyun yazarı George Bernard Shaw (1856 - 1950), oyun yazma yetisinin otuzaltı yaşında farkına vardı. O güne kadar hep müzik ve tiyatro eleştirmenliği yapmıştı. Shakespeare'e saldırdı ve İbsen ile Wagner'in yeteneklerini İngiltere'ye tanıttı. İlk güldürüleri kalabalık ailelerin oturduğu ucuz katevleri, fahişelik, tıp, özgür aşk, romantik savaş anlayışı ve öçalmanın boşluğu gibi konuları ele alır. Son oyunlarıysa, okurlarının hoşuna giden bütün o gülmece öğelerine karşın, açıkça düşlemsel ve bilgecedir. Ondokuzuncu yüzyıl, Hıristiyan inancını benim-

semiş ya da en güçlü olan yaşar ilkesine, başka bir deyişle körü körüne yazgıya inanmıştı. Shaw her iki öğretiyi de yadsıyarak Blake, Schopenhauer ve Samuel Butler'da rastladığımız türden bir tinsel güç tapımını savundu. *İnsan ve Üstüninsan*'da (Man and Superman) cennetle cehennemin bir yer değil, insan ruhunun durumları olduğunu öne sürer; *Methuselah'a Dönüş*'de (Back to Methuselah) insanoğlunun, daha hiç olgunlaşmadığı seksen yaşındayken, elinde golf sopasıyla ölmemek için üçyüz yıl yaşamayı düşlemesi gerektiğini savunur; maddesel evrenin ruhla başladığını ve sonunda gene ruha döneceğini söyler. Shaw'un bu görüşü, İrlandalı tanrıbilimci Scotus Erigena'nın düşüncelerine uygun düşmektedir. Shaw, destansı kişiler yaratmış pek az yazarından biridir zamanımızın. *Sezar ve Kleopatra*'daki (Caesar and Cleopatra) Jül Sezar'ı, sonra Blanco Posnet'i ve «Cennet rüşvetinden sıyırdım yakadı. Tanrı işi var ya, hani şu canlı erkek ve kadınlardan başkası yapamayacağı için Tanrının yapılsın diye bizleri yaratmak zorunda kaldığı iş, Tanrı uğruna değil kendi uğruna yapılsın. Öldüğümde, Tanrı bana borçlu kalsın, ben ona değil. Ben bağışlayayım onu, böylesi yaraşır benim rütbemde bir kadına,» diyen Binbaşı Barbara'yı anımsıyor insan.

Shaw'un tiyatro yapıtlarının başında yer alan öndeyişler, onsekizinci yüzyılın en iyi geleneğine bağlı yetkin ve parlak bir düzyazı ustası olduğunu kanıtlar onun. Shaw'un kendine özgü gülmece duyarlığı, zamanımızın en önemli yapıtları arasında sayılması gereken oyunlarının temelinde yatan ciddiliğin biraz kıyıda kalmasına yol açmıştır. Shaw, oyunlarında yer alan her kişinin davranışını ve ahlak anlayışını doğrulamaya çalışır; Jan Dark'a işkence eden sor-

gulamacılar bile kendi anlayışları doğrultusunda akla uygun davranırlar.

Shaw, 1925'de Nobel Yazın Ödülü'nü kazandığında, ödülün getirdiği onuru kabullendi, ama parayı geri çevirdi. Üç yıl sonra, insanoğlunun yaşayış biçimlerine duyduğu ilgi Rusya'ya sürükleyecekti onu; 1931'de de Hindistan, Afrika, Çin ve Amerika Birleşik Devletleri'ne. Dur durak bilmezliği yüzünden öldüğünde doksandört yaşındaydı Shaw. Bury St. Edmunds'daki bahçesinde bir ağacı budarken düşüp kemiklerini kırdı, birkaç gün sonra da öldü.

Joseph Conrad adıyla ünlenen Polonyalı denizci Jozef Teodor Konrad Nalecz Korzeniowski (1857-1924), İngiliz dilinin en büyük romancılarından ve kısa öykü yazarlarından biridir. George Bernard Shaw gibi Conrad da geç atıldı yazarlık uğraşına. İlk kitabı *Almayer'in Çılgınlığı* (Almayer's Folly) 1895'de yayımlandığında, Conrad çoktan yedi denizi dolaşmış, önceden böyle bir amacı olmamasına karşın yazacağı yapıtlar için deneyimler edinmişti. Ünlü bir yazar olmayı kafasına koyduğunda, anadilinin coğrafi eriminin ne denli sınırlı olduğunun farkındaydı. İkisini de aynı ustalıkla kullandığı Fransızcayla İngilizce arasında bocaladı bir süre. Gerçi sonunda İngilizcede karar kıldı ama, Fransız düzyazısına özgü bir özen ve biçimsellikle yazdı hep. 1898'de *Ölüm Seferi*'ni (The Nigger of the Narcissus), iki yıl sonra da temelde onur tutkusu ile korkaklık utancını işleyen başyapıtı *Lord Jim*'i yayımladı. 1914'te yayımlanan *Talih*'de (Chance) garip bir olay anlatılır. Üçüncü bir kişiyi tanımış olan iki kişi, kimileyin hiçbir gerçek bilgiye dayanmaksızın, tanıdıkları kişinin yaşamını yeniden kurmaya girişirler. *Gizli Ajan* (The Secret Agent) adlı romanında, denize ilişkin öteki romanla-

rından farklı olarak, Londra'daki anarşistlerin etkinliklerini benzersiz bir canlılıkla dile getirir. Ne var ki, yazdığı önsözlerden birinde, hiç anarşist tanımadığını açıklar Conrad. En iyi öyküleri *Karanlığın Yüreği* (Heart of Darkness), *Düello* (The Duel), *Gençlik* (Youth) ve *Düş Yolu*'dur (The Shadow-Line). Bir zamanlar bir eleştirmen *Düş Yolu*'nun düşlemsel türde bir öykü olduğunu ileri sürmüştü. Conrad ise, eleştirmene verdiği yanıtta, düşlemsel olanı aramanın insanın dünyanın doğasına karşı, dünyanın her zaman düşlemsel olan doğasına karşı duyarsızlığını gösterdiğini söylemişti.

Sir Arthur Conan Doyle (1859 - 1930), dünyanın kendisine tek bir ölümsüz kişiyi, Sherlock Holmes'u borçlu olduğu ikinci sınıf bir yazardı. Bu neredeyse masalsı kişi, Edgar Allan Poe'nun yarattığı efendi hafiye Dupin örnek alınarak geliştirilmişti gerçi, ama atasında rastlanmayan bir canlılık vardı onda. İlk kez, 1882'de Oscar Wilde'a yaraşır bir adla yayımlanan *Kızıl Üzerine Bir İnceleme*'de (A Study in Scarlet) ortaya çıkan Sherlock Holmes, daha sonra *Dört İşareti*'nde (The Sign of Four), *Baskerville'lerin Köpeği*'nde (The Hound of Baskervilles) ve daha birçok anı ve serüven kitabında yeniden karşımıza çıkacaktı.

10
ÇAĞIMIZ

Zamanın yüzyıllık dönemlere bölünmesi yararlı bir alışkanlıktan başka bir şey olmadığına göre, okurlarımız bu alışkanlığa körü körüne bağlı kalmadığımız için bizi bağışlamalı. Ama gene de, yazmaya ondokuzuncu yüzyılda başlayıp yirminci yüzyılda da yazmayı sürdüren yazarlar arasında hiçbirinin bize Henry James (1843-1916) kadar yakın olmadığı inancındayız, onun için de bu bölümü James'le başlatıyoruz. Henry James, varlıklı ve aydın bir ailenin çocuğu olarak New York'da doğdu. Erkek kardeşlerinden biri, ünlü ruhbilimci William James'di. Henry James'in dostları arasında Turgenyev, Flaubert, Goncourt Kardeşler, Wells ve Kipling'i sayabiliriz. Avrupa'yı epeyce gezdikten sonra İngiltere'ye yerleşen Henry James, ölümüne bir yıl kala İngiliz uyruğuna geçti.

James'in ele aldığı ilk izlerden biri de, Avrupa'da yaşayan Amerikalıydı. Avrupa'da yaşayan Amerikalının ahlaksal bakımdan Avrupalıdan üstün olmakla birlikte, kişilik açısından Avrupalı kadar karmaşık olmadığı kanısındaydı James. 1877'de *Amerikalı* (The American) adlı romanı yayımlandı. Bu romanın kahramanı son bölümde öçalmaktan cayar. Ama caymasının nedeni bağışlayıcılığı ya da dinine bağlılığı değildir. Öçalmasının, onu kendine haksızlık edenlere

bağlayan zincire bir halka daha eklemekten başka bir işe yaramayacağını sezinlemiştir. Başka bir romanı, *Maisie'nin Bildiği* (What Maisie Knew) [1897], dünyadan habersiz bir genç kızın masum gözleriyle izlediğimiz acımasız bir öykünün ipuçlarını verir; genç kız olup biteni anlamadan anlatır öyküyü. James'in kısa öykülerinde bilinçli bir belirsizlik egemendir. Sözgelimi, en çok tartışılan öyküsü *The Turn of the Screw,* en azından iki yorum kaldırır. Hiç kimse, James'in bu öyküyü yazarken hiçbirini benimsemeksizin bu değişik yorumlar için çaba göstermiş olabileceğini kabule yanaşmamıştır. Son öyküsü *Geçmişin Duyarlığı* (The Sense of the Past) [1917] bir türlü tamamlanmadı. James bu öyküsünde, Wells'in *Zaman Makinası*'nın etkisinde, kendini düşünmeye ve yalnızlığa vererek onsekizinci yüzyıla dönen ve en sonunda şimdide nasıl bir yabancıysa geçmişte de öyle yabancı olduğunun farkına varan genç bir Amerikalının serüvenlerini anlatır. Henry James'in kendi yaşamı da farklı olmasa gerektir: Düşünceler arasında bir yalnızlık ve bir sürgün duyarlığı. Bütün yazarlar Henry James'i usta bilirler, ama kimse okumaz kitaplarını. Öykülerinden birinde, cennetin karşımıza lüks bir sanatoryum olarak çıkması anlamlıdır. Henry James umuttan yoksun yaşadı, ama otuzu aşkın ciltten oluşan yapıtlarının önemine ve yetkinliğine yürekten inandı.

Gilbert Keith Chesterton (1874-1936), yalnızca Peder Brown'ın yaratıcı ve Katolik inancının etkili bir savunucusu değil, bir denemeci, eşsiz bir yaşam öyküleri yazarı, bir tarihçi ve bir ozandı da. Desen ve resim çalışmaları da yapan Chesterton, dostu Hilaire Belloc'un kimi kitaplarını resimledi. Daha sonraları kendini bütünüyle yazmaya veren Chesterton'ın yazdıklarında hep güçlü bir resim öğesi göze çarpar. Ki-

şileri, sahneye çıkan oyuncular gibidir. Canlı, ama gerçekdışı görünüm betimlemeleri belleğimizde yer eder. Chesterton, *fin de siécle* [9] diye anılan iç karartıcı yılları yaşadı. Edmund Bentley'e adadığı bir şiirinde, «sen ve ben gençken, dünya çok yaşlıydı gerçekten,» der. Bu kaçınılmaz iç sıkıntısından onu kurtaran, Whitman ve Stevenson oldu. Ama gene de, o karamsarlıktan bir şeyler kaldı geriye; ürkünçe duyduğu güçlü eğilimi sürdürdü Chesterton. Nitekim, en tanınmış romanı *Thursday Adlı Adam*'ın (The Man Who Was Thursday) altbaşlığı *Bir Karabasan*'dır (A Nightmare). Chesterton, bir Edgar Allah Poe ya da bir Kafka olabilirdi, ama çok şükür Chesterton olmayı yeğledi. 1911'de, Büyük Alfred'in Danimarkalılara karşı giriştiği savaşları dile getiren *Beyaz Atın Baladı* (The Ballad of the White Horse) adlı bir epik şiir yayımladı. Olağanüstü bir benzetmeyle karşılaşırız bu şiirde: «Mermer, som ayışığı sanki; altınsa, donmuş bir ateş.» Bir başka şiirinde geceyi şöyle betimler: «Dünyadan büyük bir bulut, gözlerden oluşan bir canavar.» *Lepanto'nun Baladı* (Ballad of Lepanto) da yabana atılır cinsten değildir. Şiirin son bölümünde, Yüzbaşı Cervantes, kılıcını kınına sokar ve hafifçe gülümseyerek, Kastilya'nın bitimsiz yollarında dolaşan bir şövalyeyi düşünür. Peder Brown öyküleri, en ünlü yapıtıdır Chesterton'ın. Her öyküde, çözülmesi olanaksız görünen, ama sonunda akla uygun bir biçimde çözülen bir olay sunulur. Paradoks ve nükte, onsekizinci yüzyılda dine karşı kullanılmıştı. Chesterton bunları dini savunmak için kullandı. Chesterton'ın Hıristiyanlık savunusu *Ortodoksluk* (Orthodoxy) [1908] adlı yapıtını Alfonso Reyes ustaca İspanyolcaya çevirmiştir. 1922'de Anglikan Kilisesi'nden ayrılan Chesterton, Katolikliği benimsedi. Eleştirel denemele-

rinden, Ermiş Francis, Ermiş Thomas, Chaucer, Blake, Dickens, Browning, Stevenson ve George Bernard Shaw'la ilgili olanlar geliyor aklımıza. Bir de, *Ölümsüz İnsan* (The Everlasting Man) adlı çok güzel bir insanlık tarihi yazdı. Yapıtlarının tümü yüz cildi aşar. Nüktelerinin ardında derin bir bilgi sezilirdi. Şişmanlığı ise dillere destandı Chesterton'ın: Bir gün otobüste kalkmış, üç kadına yerini vermiş. Zamanının çok sevilen yazarı olan Chesterton, yazın dünyasının en albenili kişilerinden biridir.

Bir madenci ile bir öğretmenin oğlu olan David Herbert Lawrence (1885-1930), çocukluk çağını, 1913'de yayımlanan *Oğullar ve Sevgililer* (Sons and Lovers) adlı romanında dile getirdi. Önce ilkokul öğretmenliğini seçen Lawrence, 1911'de yayımlanan ilk romanı *Ak Tavus* (The White Peacock) ile birlikte yazarlıkta karar kıldı. Bir yıl sonra Frieda Weekley ile birlikte İtalya'ya yerleşti; 1914'de evlendiler. Aynı yıl *Prusyalı Subay*'ı (The Prussian Officer) yayımladı. Ardından *Gökkuşağı* (The Rainbow), *İtalya'da Alacakaranlık* (Twilight in Italy), ona bir ödül kazandıran *Kayıp Kız* (The Lost Girl), *Sorguçlu Yılan* (The Plumed Serpent) ve bir Avustralya gezisinden sonra *Kanguru* (Kangaroo) geldi. Tıpkı putatapanlar ve Walt Whitman gibi D. H. Lawrence da, bedensel aşkta kutsal bir yan olduğunu düşünüyordu. *Lady Chatterley'in Sevgilisi* (Lady Chatterley's Lover) adlı romanının üç değişik metni, Lawrence'm bu düşüncesini yansıtmaya çalışır[10]. Lawrence, kimi zaman açıktan açığa, kimi zaman ince bir örtüklükle dile getirir bu düşüncesini. Onu 1925'den 1928'e kadar uğraştıran *Lady Chatterley'in Sevgilisi* belki de başyapıtıdır, ama başyapıtı olmasa bile en ünlü kitabı olduğu su götürmez. Lawrence'ı en sonunda öldüren veremin,

onun duyarlılığını bilediği ve aşırı tutumlarını haklı gösterdiği de söylenebilir.

Öyle sanıyoruz ki, Lawrence'a saldıranlar ile Lawrence'ı savunanların azgınlığı, ona hep önyargılı bakılmasına yol açmıştır. Bu kalem kavgalarının artık son bulduğu günümüzde, büyük bir yazar olarak karşımızda durmaktadır D. H. Lawrence.

Arabistanlı Lawrence diye bilinen Thomas Edward Lawrence (1888-1935), bir söylence, destansı bir kişilik ve 1926'da yayımlanan *Bilgeliğin Yedi Direği* (The Seven Pillars of Wisdom) adlı uzun düzyazı destanın ozansı yazarıdır. Oxford'da okudu. Kazıbilimciydi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Arap boylarının Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmasına komuta etti. Kitabının biricik kusuru, bu serüveni özellikle anlatan sayfaların fazlalığıdır. Çok yürekli bir insan olan T. E. Lawrence, çok duyarlıydı da. Bir yerlerde, «utkunun bedensel utancı»ndan söz eder. Başka bir yerde, düşman alayının yiğitliğini şöyle över: «Bu savaşta ilk kez, kardeşlerimi öldürenlerin gözüpekliğinden övünç duydum.» Müttefiklerin 1918'de Araplara ihanet ettiği inancındaydı. Bu yüzden, bütün saygınlık ve ayrıcalığını (adını bile) bir yana bıraktı ve Shaw adıyla gidip Hava Kuvvetleri'ne girdi. Bir motosiklet kazasında öldü.

T. E. Lawrence yetkin bir Yunancacıydı. İngilizcedeki otuz kadar *Odysseia* çevirisi arasında onunki en iyilerden biridir.

Virginia Woolf (1882-1941), tanınmış bir yazar olan babası Sir Leslie Stephen'in kitaplığında öğrendi ne öğrendiyse. Gerçekte şiire yatkın olmasına karşın romanı yeğledi ve bu alanda Henry James ve Proust etkisinde görülmemiş deneylere girişti. Aynı adı taşıyan en ünlü romanının[11] kahramanı Orlando yal-

nızca bir birey değil, aynı zamanda eski bir aileyi örnekleyen bir tiptir. Üçyüz yıl yaşar ve bu uzun öyküsü içinde cinsiyet değiştirir. *Gece ve Gündüz* (Night and Day), *Jacob'ın Odası* (Jacob's Room), *Deniz Feneri* (To the Lighthouse) ve *Dalgalar* (The Waves) da Woolf'un güzel romanlarındandır. *Flush*'da, Browning'lerin öyküsü köpeklerinin gözünden anlatılır. Virginia Woolf'un kitaplarında olay örgüsü, değişen bilinç durumları ve incelikle betimlenmiş görünümler kadar önemli değildir. Hem görsel hem müziksel bir biçem kullanır. Woolf, İkinci Dünya Savaşı günlerinde bir ırmakta canına kıydı.

Soylu Victoria Sackville-West (1892-1962), arkadaşı Virginia Woolf'un *Orlando*'da anlattığı soylu ailedendi. 1913'de, İngiltere'nin İran Büyükelçisi ve Verlaine ile Swinburne'ün yaşam öykücüsü Harold Nicholson'la evlendi. 1972'de, yılın işlerini ve günlerini mevsimlere göre anlattığı *Toprak* (The Land) adlı şiiri yayımladı. Toprağın işlenmesine ilişkin öteki şiirleri «Bahçe» (The Garden), «Meyva Bahçesi ve Bağ» (Orchard and Vineyard) ve «Bazı Çiçekler»dir (Some Flowers). Otuz cilt tutan yapıtları içinde üç roman öne çıkar: *Edward Dönemi İnsanları* (The Edwardians), *Kara Ada* (The Dark Island) ve adını Milton'ın *Samson Agonistes*'inin son dizesinden alan *Tüm Tutkular Tükendi* (All Passions Spent). Bu son kitabında anlatım geriye doğrudur. Hindistan genel valilerinden birinin artık yaşlanmış dul karısı, görkemli geçmişini anımsamaktadır, ama sonunda geçmişin bütün o ağırlığından bıkar ve geçmişinden kurtarır kendini. Bu kitap, tıpkı *Edward Dönemi İnsanları*'nda olduğu gibi, İngiliz soylularının yirminci yüzyıl başlarındaki duygularını ve alışkılarını, şiirselliğin de eksik olmadığı bir incelik ve alaycılıkla aktarır. Bayan West, ay-

rıca, İngiltere'de ortaya çıkan ilk kadın yazar, aynı zamanda bir casus ve kösnül kitaplar yazarı Bayan Aphra Ben üstüne bir inceleme kaleme aldı. Barok ozan Andrew Marvell, Jan Dark ve Santa Teresa de Jesus üstüne de yazılar yazdı.

İrlandalı James Joyce (1882-1981) yüzyılımızın en olağanüstü yazarlarından biridir kuşkusuz. En büyük yapıtı *Ulysses,* yoksun olduğu bütünlüğün yerine inceden inceye işlenmiş bir bakışımlar sistemi getirmeye çalışır. Bu dokuzyüz sayfalık romanda olaylar tek bir günde geçer. Her bölüm bir renge, insan bedeninin bir işlevine, bir organa, bir söz ustalığına ve belirli bir saate denk düşer. Örneğin, bir bölümde kan dolaşımı ve abartma sanatının yanı sıra kırmızı renk ağır basar. Başka bir bölüm, soru-yanıt yöntemine göre düzenlenmiştir. Gene bölümlerden birinde, kahramanın yorgunluğunu yansıtabilmek amacıyla, anlatım da giderek savruklaşır, özensiz seçilmiş deyimler ve beylik sözler gitgide çoğalır. Ayrıca, Stuart Gilbert'ın belirttiği gibi, kitaptaki her öykü *Odysseia*'nın bir bölümüne denk düşer. Bölümlerden biri, bir sanrı niteliğindedir; hayaletlerle nesneler arasındaki söyleşimlerden oluşur. Dublin kerhanelerinden birinde geçer bu bölüm. Okurda bir sonaeriş, bir yineleme, bir uyanış duygusu uyandıran *Finnegan's Wake* daha da tuhaftır. *Ulysses* bir uyanıklık kitabıysa, *Finnegan's Wake* bir düşler kitabıdır. *Finnegan's Wake*'in kahramanı Dublinli bir meyhanecidir; damarlarında Kelt, İskandinav, Sakson ve Norman kanı dolaşır. Her gördüğü düşte bu atalarından biri olur habire; dünyada akla gelebilecek kim varsa o olur. Romanın söz dağarı, edatları ve harf-i tarifleri bir yana bırakırsak, aralarında İzlandaca ve Sanskritçeyi de sayabileceğimiz çeşitli dillerden alınmış bileşik sözcüklerden

oluşur. İki Amerikalı bilim adamı[12], yıllarca uğraşıp *Finnegan's Wake İçin Maymuncuk* (A Skeleton Key to Finnegan's Wake) adlı ne yazık ki onsuz edilemez bir kitap yayımladılar.

Joyce'un yadsınmaz dehası, özünde sözseldir. Ne yazık ki, bu dehasını romanda tüketen Joyce iyi şiir yazmaya pek az yöneldi. Sözünü ettiğimiz kitaplarının çevrilmesi olanaksızdır. Ama *Dublinliler*'deki (The Dubliners) öyküleri ve *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi* (A Portrait of the Artist as a Young Man) adlı o güzel özyaşamöyküsel romanı için aynı şey söylenemez.

James Joyce Birinci Dünya Savaşı sırasında Paris, Zürih ve Trieste'de yaşadı. Kendi deyişiyle, sürgünde ve özlemde yazdı. Zürih'de öldüğünde yoksul, yorgun ve kördü. Virginia Woolf, *Ulysses*'in şanlı bir yenilgi olduğunu söylemişti.

William Butler Yeats (1865-1939), T. S. Eliot'a göre, zamanımızın en önde gelen ozanıdır. Yapıtları iki döneme ayrılır; ilk dönemi, İrlanda ulusal yazınının canlandığı bir evreye denk gelir. Yeats'in bu döneminin temel özellikleri müziğinin güzelliği, bile bile belirsizleştirilmiş imge düzeni ve eski İrlanda mitologyasına sık sık başvurmasıdır. Yeats bu döneminde hiç kuşkusuz Prerafaelit akımın ozanlarından etkilenmişti. Buna karşılık, ikinci döneminde, başka bir deyişle olgunluk evresinde bambaşka bir ozan çıkar karşımıza. Şiirinde varlığını sürdüren mitologya artık süsleyici ya da geçmişe özlem duyan niteliklerinden sıyrılmıştır, anlam yüklüdür. Dahası, canlı ve somut, çağdaş imgelerle iç içe geçmiştir. Yeats'in şiiri dolaylı söyleyimleri değil, açıklığı amaçlar. Evrensel bir belleğin varlığına inanıyordu Yeats. Tek tek bütün bellekler bu evrensel belleğin birer parçasıydı

ve onu belirli simgelerle canlandırmamız olanaklıydı. Teosofik düşünme, Yeats'i yakından ilgilendiriyordu; daha birçokları gibi o da çevrimsel bir tarih öğretisi düşünüyordu. Dediğine bakılırsa, bu öğretiyi ona bir Arap gezginin ruhu açıklamıştı. Yeats'in gerçekçilikten bilinçli bir biçimde uzak kılınmış tiyatro yapıtlarını, Japon tiyatro sanatının tekniği etkiledi. Sözgelimi, oyunlarından birinin bir sahnesinde savaşçıların kılıçları düşmanlarının kalkanlarına iner. Yeats, bu sahnede, kılıçların kalkanlara çarpmaması ve bir gong sesiyle düşsel bir çarpışın vurgulanması gerektiğini belirtir.

Rastgele seçtiğimiz şu dize, bir güzellik ve derinlik örneğidir. Birkaç güzel kadın merdivenden ağır ağır inmektedir. Birisi bu kadınların ne için yaratıldığını sorar ve şu yanıtı alır: «Günah ve aşk gecesi için.» 1923'de Yeats'e Nobel Yazın Ödülü verildi.

Bir mühendisin oğlu olan Charles Langbridge Morgan (1894-1948), Kent kontluğunda dünyaya geldi. Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında Almanlara tutsak düştü ve dört yıl Hollanda'da tutuldu. *Çeşme* (The Fountain) adlı romanında Hollanda'ya ilişkin bilgilerinden yararlandı. Morgan'ın yapıtlarında ele aldığı iki ana konu, insan duygularının tinselleştirilmesi ve aşk ile görev arasındaki çatışmadır. En önemli üç romanı *Aynadaki Portre* (Portrait in a Mirror), *Çeşme* ve *Sparkenbroke*'dur. *Aynadaki Portre,* sevdiği kadının portresini ancak onu tümden anlayabildiği ve bir daha birlikte olamayacaklarını öğrendiği zaman tamamlayabilen bir genç adamın öyküsüdür. *Çeşme*'de, birbirlerini seven ve sayan iki adamla bir kadının öyküsü anlatılır ve çözümlenir. En karmaşık kitabı olan *Sparkenbroke*'da, Morgan, bir yazarın acı veren yetkinlik tutkusunu ve en sonunda birbaşına ka-

lışını dile getirir. İmgelerin güzelliğine ve en ince duygu titreşimlerine ihanet etmek istemediğinden, akışı ağır bir anlatımı vardır Morgan'ın.

Henry James gibi Thomas Stearns Eliot (1888-1964) da Amerika Birleşik Devletleri'nde doğdu. Gerek İngiltere'de gerek dünyada Paul Valéry'ninkine benzer bir yeri vardır. İlk başlarda, açıkça ve bağlılıkla taşkın Ezra Pound'un yolundan gitti. 1922'de ilk ünlü şiiri *Çorak Ülke* (The Wasteland) yayımlandı. Yirmi yıl sonra *Four Quartets* adlı ilginç şiir kitabı çıktı. Eliot *Quartet'lerden birinde, birim olarak söz* cükleri kullanmaz, çünkü herkesin malıdır; yer yer başka bir dilden alınma, birbiriyle ilintisiz dizeler kullanır. Böylece, yaygın bir Avusturya müzikhol şarkısı ile Verlaine'den bir dize art arda gelebilir. Arjantin'de Rafael Obligado, «Las Quintas de mi tiempo» adlı şiirinin ilk dizesinde aynı yönteme başvurmuştu; ama onun amacı hüzünlü bir etki uyandırmaktı, yoksa Eliot gibi çarpıcı bir karşıtlığı yakalamak değil. Eliot'ın, kişileri zor akılda kalan oyunları her şeyden önce deneysel bir değer taşır. Eliot, Shakespeare döneminin uyaksız on seslemli koşuk biçimi gibi, çağımızı yansıtacak bir koşuk biçimi bulmaya çalışıyordu. *Aile Toplantısı'nda* (The Family Reunion), yeniden canlandırdığı koroya, insanların duyumsayıp da söylemedikleri şeyleri söyletir. Büyük bir emek ürünü olan eleştirisi çalışmasında, genellikle Romantik akıma karşı Neoklasisizmi yüceltme eğilimindedir. Dante ile Milton üstüne, Seneca'nın Elizabeth çağı tiyatrosuna etkisi üstüne incelemeleri de vardır.

1933 yılında İngiliz uyruğuna geçen Eliot, 1948'de Nobel Ödülü'nü aldı. Şiirleri, yazılırlarken nasıl yaz-

boz tahtasına döndüklerini unutturamayacaklar bize. Ama yer yer eşsiz olan bu şiirlere, geçmişe özlem ve yalnızlık egemendir. Zaman zaman Latinlerdeki özlülüğü yakalar Eliot. Bir yerde «tüfek için yaratılmış» erkek geyiklerden söz eder. Dinsel bakımdan bir Anglo-Katolik, yazınsal açıdan bir Klasisizm yanlısı, siyasal yönden de tekerki (monarşi) yandaşı olduğunu yazmıştı.

ÖZET KAYNAKÇA

Chesterton, G. K. *The Victorian Age in Literature.*
Harvey, Sir Paul. *The Oxford Companion to English Literature.*
Kennedy, Charles W. *The Earliest English Poetry.*
Ker, W. P. *Medieval English Literature.*
Lang, Andrew. *History of English Literature.*
Legouis, Emile, ve Cazamian, Louis. *A History of English Literature.*
Saintsbury, George. *A Short History of English Literature.*
Sampson, George. *The Concise Cambridge History of English Literature.*

NOTLAR

1 İngilizce çevirisi genellikle Chaucer'a yakıştırılır.

2 Canterbury Katedrali.

3 Felsefenin görevinin «doğayı bilmek» olduğunu savunan Giordano Bruno, İngiliz filozof Roger Bacon'ın başlattığı ve Ortaçağ karanlığının aşılmasını sağlayan yeni doğa felsefesinin en coşkun temsilcisi oldu. Bruno, aynı zamanda, İngiltere'ye siyasal nedenlerle sığınan ilk İtalyan. 1583-85 yılları arasında Londra'da Fransız Büyükelçisinin konutunda kaldı. 17 Şubat 1600'de Roma'da yakılarak öldürüldü.

4 Borges'in bu kitabını İngilizceye çeviren L. Clark Keating ve İngilizce basımını hazırlayan Robert O. Evans, burada bir bellek sürçmesi olduğunu belirtiyorlar. Bu sözler Kral Duncan'ın değil, Banquo'nun.

5 Sonradan, dilin organik bir yapısı olduğunu ve belli bir biçimde dondurulamayacağını gören Samuel Johnson bu düşüncesinden vazgeçti.

6 Borges, burada, ondokuzuncu yüzyıl romantik akımı anlamında **romantik** demek istiyor.

7 «Pampalardan ayrıldığımda, yaşamım sona ermişti,» demişti.

8 Tam adı **İngiltere'nin Yitirdiği** Erguvani Ülke (The Purple Land That England Lost).

9 Ondokuzuncu yüzyıl sonu. 1880-1910 döneminin özelliklerini taşıyan.

10 D. H. Lawrence, **Lady Chatterley'in Sevgilisi**'ni üç kez yazdı. Yazarının onayladığı yazım, 1928'de Floransa'da kendisince bastırılan yazımdır. İlk Lady Chatterley (First Lady Chatterley) adını taşıyan birinci yazım, 1944'de basıldı. Bir de sansürden geçirilmiş bir yazım vardır.

11 Borges'in bu kitabının İngilizce çevirmeni ve yayıncısı, **Orlando**'nun Woolf'un en azından İngiltere'de en ünlü romanı olmadığını, **Mrs. Dalloway** ve **Deniz Feneri** adlı romanların daha ünlü olması gerektiğini belirtiyorlar.

12 J. Campbell ve H. M. Robinson.

ÇEVİRMENİN NOTU

(Jorge Luis Borges'in bu kitabında adı geçen yapıtların Türkçeye çevrilmiş olanlarını bulabildiğimiz kadarıyla çevirmenleri ve yayınevleriyle birlikte aşağıda sunuyoruz.)

Macbeth, William Shakespeare, Çeviren: Sabahattin Eyuboğlu, Remzi Kitabevi, 1967.

Hamlet, William Shakespeare, Çeviren: Sabahattin Eyuboğlu, Remzi Kitabevi, 1974.

Antonius ve Kleopatra, William Shakespeare, Çeviren: Sabahattin Eyuboğlu, 1967.

Kral Lear, William Shakespeare, Çeviren: Seniha Bedri Göknil, Remzi Kitabevi, 1967.

Romeo ve Juliet, William Shakespeare, Çeviren: Özdemir Nutku, Remzi Kitabevi, 1984.

Julius Caesar, William Shakespeare, Çeviren: Sabahattin Eyuboğlu, Remzi Kitabevi, 1982.

Othello, William Shakespeare, Çeviren: Orhan Burian, MEB, Üçüncü basım, 1966.

Venedik Taciri, William Shakespeare, Çeviren: Nureddin Sevin, MEB, İkinci basım, 1958.

Fırtına, William Shakespeare, Çeviren: Haldun Derin, MEB, İkinci basım, 1964.

Doktor Faustus, Christopher Marlowe, Çeviren: Prof. İrfan Şahinbaş, MEB, İkinci Basım, 1965.

Dr. Jekyll ile Mr. Hyde, Robert Louis Stevenson, Çeviren: Zarife Laçinler, MEB, 1944.

Lord Jim, Joseph Conrad, Çeviren: Nuri Eren, MEB, 1946.

Ivanhoe, Sir Walter Scott, Çeviren: Avni Givda, MEB, İkinci basım 1965.

Sir Gawain ve Yeşil Şövalye, Çeviren: Ayşe Cebesoy, MEB, 1947.

VAR Yeni Atlantis, Francis Bacon, Çeviren: Hamit Dereli, MEB, 1966.

Utopia, Thomas More, Çevirenler: Sabahattin Eyuboğlu, Mina Urgan, Vedat Günyol, Çan Yayınları, 1964.

Gulliver'in Gezileri, Jonathan Swift, Çeviren: Prof. İrfan Şahinbaş, MEB, 1958.

VAR Robinson Crusoe, Daniel Defoe, Çeviren: Akşit Göktürk, Kök Yayınları, 1968.

Büyük Umutlar, Charles Dickens, Çeviren: Nihal Yeğinobalı, Can Yayınları, 1983.

Martin Chuzzlewit, Charles Dickens, Çeviren: Murat Belge, Adam Yayıncılık, 1982.

Hindistan'a Bir Geçit, E. M. Forster, Çeviren: Filiz Ofluoğlu, Adam Yayıncılık, 1984.

Kayıp Kız, D. H. Lawrence, Çeviren: Murat Belge, Adam Yayıncılık, 1982.

Lady Chatterley'in Sevgilisi, D. H. Lawrence, Çeviren: Akşit Göktürk, Can Yayınları, İkinci basım, 1983.

VAR Oğullar ve Sevgililer, D. H. Lawrence, Çeviren: Tülin Nutku, Can Yayınları, 1985.

Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi, James Joyce, Çeviren: Murat Belge, De Yayınevi.

VAR Bindokuzyüzseksendört, George Orwell, Çeviren: N. Akgören, Can Yayınları, 1984.

VAR Deniz Feneri, Virginia Woolf, Çeviren: Naciye Akseki Öncül, Can Yayınları, 1982.

Çorak Ülke, T. S. Eliot, Çeviren: Cevat Çapan, Dün ve Bugün Çeviri - Kitap 2, 1985.

VAR Gökkuşağı, D. H. Lawrence, Çeviren: Mehmet Harmancı, Oda Yayınları, 1985.

Dalgalar, Virginia Woolf, Çeviren: Oya Dalgıç, Milliyet Yayınları.

İngiliz edebiyatı tarihine ilişkin o koca koca kitaplar dururken, uçsuz bucaksız bir edebiyatı böylesine küçük bir kitapta sunmaya kalkışmak, Jorge Luis Borges'den başka kimin aklına gelebilirdi ki! Borges'in aileden gelme "azılı" bir İngilizsever olmasının bunda epeyce payı olsa gerek.

Ne var ki, elinizdeki kitabın tek özelliği, Borges'in dev bir konuyu küçük bir kitapta sunması değil. Aslında, bu kitabı gerçekten çekici kılan, Borges'in İngiliz edebiyatına kendine özgü yaklaşımını yansıtması. Denilebilir ki, İngiliz edebiyatına kafasına göre takılmış Borges. Bu yönüyle, *İngiliz Edebiyatına Giriş*, Borges'in kendini de ele veren bir kitap.